

NATURA 2000-GEBIED: 27. DRENTS FRIESE WOLD & LEGGELDERVELD (STAATSBOSBEHEER)
VERSLAG VELDBEZOEK DD. 12-06-2018

Aanwezig namens Voortouwnemer: [redacted] (Prolander), [redacted] (Prolander, verslag)
Aanwezig namens Terreinbeheerder: [redacted] (SBB), [redacted] (SBB), [redacted]
Overige aanwezigen: -
Datum bezoek: 12-06-2018

Doel

- Doel van het veldbezoek aan het N2000 gebied Drents-Friese Wold & Leggelderveld (DFW) was eventuele veranderingen in de habitattypen te registreren; dit om bij niet in het N2000 beheerplan voorziene ontwikkelingen tijdig te kunnen oordelen of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermesting. Het PAS-veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoring systematiek. Voor het DFW zijn de volgende stikstofgevoelige HR soorten aangewezen: kamsalamander, drijvende waterweegbree, dodaars, wespendif, draaihals, zwarte specht, boomleeuwerik, grauwe klauwier, paapje, roodborsttapuit en tapuit.
- Het terrein is met een terreinauto bezocht, de bezochte locaties zijn met een groene stip aangegeven in bijlage 1. Bij het PAS-veldbezoek 2018 is specifiek aandacht besteed aan de zwak gebufferde vennen.

Vorbereiding

- Analyse potentiële knelpunten op grond van het beheerplan en de gebiedsanalyse, dit in samenspraak met de bij het schrijven van beheerplan betrokken ecooloog. Interne voorbespreking veldbezoek door beheerder.

Opmerkingen

- Binnen het terrein van Staatsbosbeheer (SBB) bestaat het regulier beheer uit begrazen met schapen en runderen, aangevuld met plaggen en maaien. Daarnaast wordt periodiek opslag verwijderd. SBB heeft afgelopen jaar geen via de PAS gefinancierde beheermaatregelen uitgevoerd, daarmee wordt pas komend najaar gestart. Het afgelopen jaar zijn binnen het kader van het lopende LIFE⁺-project wel veel inrichtingsmaatregelen uitgevoerd (inrichting rond Oude Willem; zie figuur 1). De werkzaamheden zijn onder andere van belang voor het de verbetering van de hydrologische situatie. De communicatie met de streek vraagt veel aandacht; het dwingt onder andere tot het zorgvuldig plannen van de maatregelen (zeker bij het kappen van bos).

Figuur 1. In het kader van de Inrichting Oude Willem zijn in 2018 onder meer sloten gedempt en is een nieuwe meander ter vervanging van de Tilgrup gegraven. De maatregelen moeten bijdragen aan de verbetering van de hydrologische situatie.

- Voor de meeste habitattypen is sprake van een matige overbelasting door de stikstofdepositie (Aerius M16L).

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2018 en de informatie van SBB zijn er het afgelopen jaar geen opvallende veranderingen in de vegetatie opgetreden. Beheerder maakt daarbij een voorbehoud voor een klein oppervlak van het habitatype natte heide (H4010) bij Vledderveen (zie vervolg). De beheerder beschikt inmiddels over de SNL-vegetatiekartering (2016), deze is kritisch bekeken. In enkele gevallen constateert de beheerder afwijkingen ten opzichte van het eigen beeld. Of het hier gaat om feitelijke verschillen in het veld of om een verschil in interpretatie is pas na overleg met Altenburg & Wymenga te bepalen (overleg moet nog plaatsvinden).

Bij Vledderveen zijn de afgelopen winter (december) twee vennen en de venranden vervuild met spoelwater afkomstig van een leliekwekerij. Het betreft deels het habitatype H4010A en H4030. Het spoelwater was afkomstig uit een direct tegen het N2000-gebied gelegen opslagbassin. Het water was vervuild met landbouwchemicaliën waaronder bestrijdingsmiddelen. Na de overstroming was de vegetatie in de vennen op veel plekken afgestorven en zwart geworden. Na een dwangbevel van de provincie (het bevoegd gezag) is het spoelwater in januari en februari uit de vennen gepompt. Daarna zijn de vennen weer volgelopen met water. SBB houdt er, mede op basis van een door B-ware uitgevoerd onderzoek, rekening mee dat het ven door het spoelwater blijvend aangetast is en niet uit zichzelf herstelt. SBB wil de kosten voor de eventuele herstelmaatregelen op de leliekweker verhalen (het gaat dan onder andere om het verwijderen van slib en afgestorven plantenmateriaal). De locatie is tijdens het veldbezoek niet bezocht. Het is van belang de ontwikkeling te volgen (opnemen in veldbezoek 2019).

Ook ten aanzien van de fauna zijn er weinig opvallende ontwikkelingen. De ontwikkeling van het aantal broedparen van de tapuit vormt hier echter een belangrijke uitzondering. Ten opzichte van 2017 is de populatie in 2018 ongeveer gehalveerd! De stand van de wespandief blijft wel op peil, de nesten worden echter op andere plekken gevonden dan voorheen (mogelijk speelt de boommarter hier een rol). Ook het aantal broedparen van zwarte specht lijkt stabiel. Het aantal zwarte spechten ligt weliswaar lager dan het doel, maar het doel ligt volgens beheerder te hoog. De oorzaak hiervan is volgens de beheerder een te optimistische interpretatie van de oude gegevens. Ook draaihals en grauwe klauwier doen het goed. Vermeldenswaard zijn twee territoria van het paapje (bij Oude Willem en Aekingerbroek). De beheerder houdt zoveel als mogelijk rekening met de aangewezen soorten. Zo worden in de omgeving van de Ganzenpoel oude berken gespaard voor de draaihals (broedlocatie).

Tijdens het veldbezoek 2018 is vooral aandacht besteed aan de gebufferde vennen (H3110 en H3130). De vennen zijn erg gevoelig voor verdroging, verzuring en eutrofiering. De bedreigingen verschillen per ven en zijn afhankelijk van de lokale situatie. Voor duurzame instandhouding van de zwak gebufferde condities is aanvoer van gebufferd grondwater nodig. Het habitatype zwak gebufferde vennen (H3130) komt verspreid in het gebied voor. Het habitatype H3110, zeer zwak gebufferde ven, is slechts op één locatie aanwezig. De doelstelling voor de gebufferde vennen het behoud van het oppervlak en verbetering van de kwaliteit (zie beheerplan).

Op basis van de informatie van SBB en de tijdens het veldbezoek bezochte vennen is het algemeen beeld positief. Veel vennen herbergen nog steeds soorten die kenmerkend zijn voor zwak gebufferde omstandigheden. In een aantal situaties is sprake van een belangrijke uitbreiding van het habitatype (Mastenveldje en Oude Willem). De positieve ontwikkeling geldt echter niet in alle situaties (bijvoorbeeld, Ganzenpoel zie hierna). De beheerder geeft aan dat een gedegen hydrologische systeemanalyse ontbreekt. Er is met name vaak te weinig kennis van de lokale situatie en de mogelijkheid de ontwikkelingen met lokale maatregelen bij te sturen. Dit zou volgens SBB een belangrijk aandachtspunt moeten zijn bij het aanvullende hydrologisch onderzoek. SBB vraagt zich af of dit nu het geval is.

Tijdens het veldbezoek is een vijftal ven-locaties bezocht; het gaat zowel om aangewezen habitattypen (Ganzenpoel, Vuilbroek en het Canadameer) als om locaties (2) die niet op de habitattypenkaart staan (Mastenveldje en Oude Willem).

Het habitatype zeer zwak gebufferde ven (H3110) komt op basis van de habitattypenkaart alleen in de Ganzenpoel voor (0,1 hectare). Het is de enig locatie in het DFW waar waterlobelia voorkomt. De soort is de laatste jaren alleen vegetatief aangetroffen, onduidelijk is of de soort nog steeds aanwezig is. Andere kenmerkende plantensoorten van zwak gebufferde vennen ontbreken. De oeverzones van het ven zijn veelal met een dicht tapijt van veenmossen begroeit. In het beheerplan is reeds aangegeven dat het habitatype een matige kwaliteit heeft. Het

veldbezoek geeft zeker geen positiever beeld. De beheerder geeft aan dat het ven lijkt te verzuren en (te) weinig dynamiek kent. Nader onderzoek moet uitwijzen welke maatregelen kunnen bijdragen aan herstel van de buffering (herstel lokale kwelsystemen) en de dynamiek.

Figuur 4. Oever ganzenpoel met veel veenmos

Op de locatie Vuilbroek is (conform habitattypenkaart) een goed ontwikkeld zwak gebufferd ven aanwezig (H3130); met onder andere veel ondergedoken moerasscherm en vlottende bies. De verbetering van de kwaliteit is mede het gevolg van het lokaal dempen van sloten en het kappen van bos. De invloed van gebufferd grondwater is hierdoor toegenomen. De laatste jaren lijkt ook de natte heide op de oeverzone zich verder uit te breiden.

Op de habitattypenkaart is bij Canadameer het habitattype Zwak gebufferd ven (H3130) aangegeven, het gaat om een smalle zone met oeverkruid (zie beheerplan). Volgens beheerder ontwikkeld de situatie zich gunstig. Oeverkruid lijkt zich uit te breiden, daarnaast is plaatselijk pilvaren aanwezig. Aan de westzijde van de plas is sprake van een opvallende uitbreiding van de klokjesgentiaan.

Bij het Mastenveldje en Oude Willem zijn mede door de uitvoering van natuur technische maatregelen nieuwe zwak gebufferde vennen ontstaan. Met name de ontwikkeling bij het Mastenveldje is opvallend fraai. De situatie is ontstaan door het afgraven van een deel van de voedselrijke bouwvoor van een graslandje ten behoeve van het dempen van een sloot (2009). Op het niet afgegraven deel is veel pitrus aanwezig. In het centrale "afgegraven deel" is de randzone met holpijp en snavelbies begroeit en komt zowel ondergedoken moerasscherm, pilvaren, vlottende bies, oeverkruid als (veel!) drijvende waterweegbree voor.

Figuur 2. In het Mastenveldje is na het afgraven van de bouwvoor en het dempen van een sloot in 2009 een van de mooiste zwak gebufferde vennen van het DFW ontstaan.

Ook bij Oude Willem zijn de omstandigheden op dit moment gunstig voor soorten van zwak gebufferde vennen. Op vrij grote schaal worden soorten als ondergedoken moerasscherm, pilvaren, vlottende bies en oeverkruid aangetroffen. De toekomst moet uitwijzen in hoeverre de situatie blijvend is. De verwachting is dat de waterstand

hier door de inrichtingsmaatregelen zal stijgen. De meeste soorten van zwak gebufferde vennen zijn gevoelig voor eutrofiering en de duur en mate van inundatie.

Figuur 3. In de zwak gebufferde vennen worden soorten aangetroffen als oeverkruid, vlottende bies en drijvende waterweegbree.

Conclusie

- Op basis van het veldbezoek en de informatie van de beheerder hebben zich binnen dat deel van het Drents-Friese Wold & Leggelderveld dat in beheer is bij SBB, geen opvallende veranderingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan. De ontwikkeling wijkt niet belangrijk af van de ontwikkeling die in het beheerplan/de PAS-gebiedsanalyse voorzien is.
- Beheerder maakt bij voorgaande een voorbehoud voor een klein oppervlak van het habitatype Vochtige heide (H4010) bij Vledderveen. SBB houdt er rekening mee dat het habitatype hier door spoelwater afkomstig van een leliekwekerij ernstig aangetast is. De locatie is tijdens het veldbezoek niet bezocht. Het is van belang de ontwikkeling van het habitatype te volgen (opnemen in veldbezoek 2019). Het incident was niet voorzien. SBB volgt de ontwikkeling en zorgt indien noodzakelijk voor herstelmaatregelen (B-ware rapport!)
- Bij het PAS-veldbezoek 2018 is specifiek aandacht besteed aan de gebufferde vennen. Het algemene beeld is positief. In een aantal situaties is sprake van een belangrijke uitbreiding van het habitatype (Mastenveldje en Oude Willem). De positieve ontwikkeling geldt echter niet voor alle situaties (bijvoorbeeld, Ganzenpoel). Beheerder geeft aan dat er vaak te weinig kennis van lokale situatie en de mogelijkheid de ontwikkelingen met lokale maatregelen bij te sturen is. Dit zou volgens SBB een aandachtspunt moeten zijn bij het aanvullende hydrologisch onderzoek. SBB vraagt zich af of dit nu het geval is
- Ten aanzien van de fauna zijn er het afgelopen jaar weinig opvallende ontwikkelingen. De ontwikkeling van het aantal broedparen van de tapuit vormt hier echter een belangrijke uitzondering, helaas in negatieve zin. Ten opzichte van 2017 is de populatie in 2018 ongeveer gehalveerd!

Dit vers

mr. L.A.
Handte

Namens:

Staatsbosbeheer.....

15/10/2018

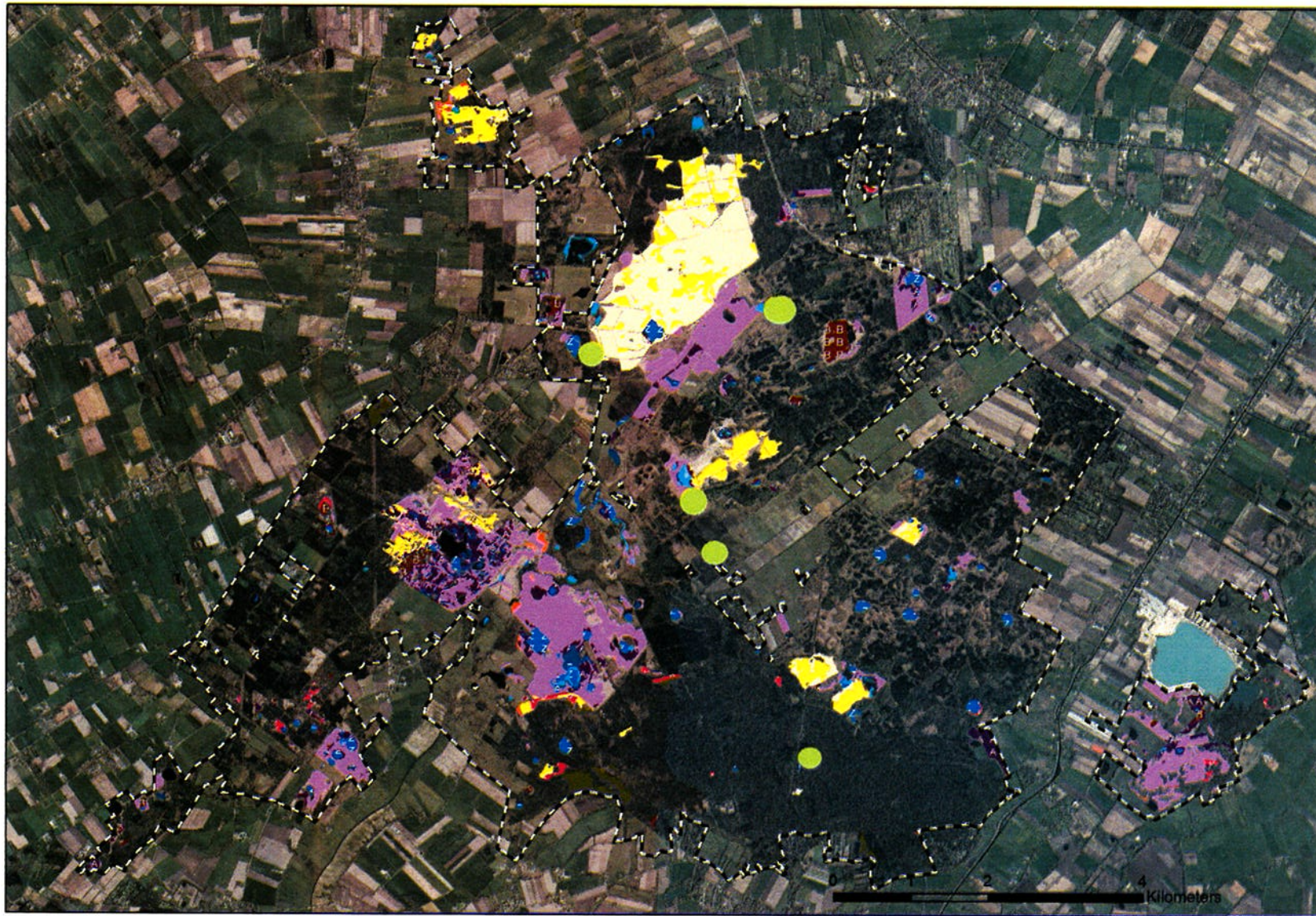
(datum)

Namens:

Provincie Drenthe
29-10-2018

(datum)

Bijlage: Figuur 1, Habitattypenkaart de bezochte delen van het N2000 gebied het Drents Friese Wold & Leggelderveld (groene stip)

NATURA 2000-GEBIED: 27. DRENTS FRIESE WOLD & LEGGELDERVELD (HET DRENTS LANDSCHAP)
VERSLAG VELDBEZOEK DD. 06-06-2018

Aanwezig namens Voortouwnemer: [REDACTED] (Prolander), [REDACTED] (Prolander, verslag).
Aanwezig namens Terreinbeheerder: [REDACTED] (HDL)
Overige aanwezigen: -
Datum bezoek: 06-06-2017

Doel

- Doel van het veldbezoek aan het N2000 gebied Drents-Friese Wold & Leggelderveld (DFW) was eventuele veranderingen in de habitattypen te registreren; dit om bij niet in het N2000 beheerplan voorziene ontwikkelingen tijdig te kunnen oordelen of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermessing. Het PAS-veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoring systematiek. Voor het DFW zijn de volgende stikstofgevoelige VHR soorten aangewezen: kamsalamander, drijvende waterweegbree, dodaars, wespandief, draaihals, zwarte specht, boomleeuwerik, grauwe klauwier, paapje, roodborsttapuit en tapuit.
- De bezochte locaties zijn in bijlage 1 weergegeven. In 2018 is de oostzijde van het Doldersummerveld bezocht. Op deze locatie is de toestand van habitattypen H2310 Stuiwandheide met struikheide, H4030 Droge heiden en H4010A Vochtige heide bekeken. Deze delen van het terrein werden niet eerder bij een PAS-veldbezoek bezocht. Bij het PAS-veldbezoek van 2018 lag het accent op de "droge" habitattypen. Een belangrijk deel van de vochtige typen kon niet bezocht worden in verband met een broedgeval van de kraanvogel. Daarnaast is kort de in het kader van LIFE⁺ te realiseren natuurontwikkeling (verbindingszone) aan de westzijde van het gebied bezocht.

Vorbereiding

- Analyse potentiële knelpunten op grond van het beheerplan en de gebiedsanalyse, dit in samenspraak met de bij het schrijven van beheerplan betrokken ecooloog. Interne voorbespreking veldbezoek door beheerder.

Opmerkingen

- Ten opzichte van 2016 en 2017 zijn er geen wijzigingen in het beheer. Beheer bestaat vooral uit begrazen (schapen en runderen) aangevuld met maaien en afvoeren. Op dit moment zijn er geen plannen om te plagen. Qua stikstof is binnen het terrein op dit moment veelal sprake van een matige overbelasting van de vegetatie (Aerius M16L). Het Drents Friese Wold is recent in het kader van de SNL gekarteerd. Voor het Doldersummerveld is echter geen vegetatiekartering uitgevoerd omdat een vrij recente kartering (Heijnemeijer 2012) beschikbaar is. De nieuwe vegetatiekartering voor het Doldersummerveld wordt pas in 2019 uitgevoerd.
- De uitvoering van de inrichtingsmaatregelen in het kader van het lopende LIFE⁺ project (zie verslag 2016) is iets vertraagd, de maatregelen worden komend najaar uitgevoerd. Het gaat onder meer om het verondiepen van een aantal sloten en de realisatie van een verbinding tussen het Doldersummerveld en een meer westelijk gelegen heideterrein (in het najaar van 2018 wordt hiervoor de bouwvoor verwijderd).

Figuur 1. In het najaar van 2018 wordt ten behoeve van de realisatie van een verbinding tussen het Doldersummerveld en een meer westelijk gelegen heideterrein de bouwvoor verwijderd. De verbinding sluit direct aan op de in het Doldersummerveld aanwezige habitattypen.

Bevindingen

De bevindingen voor het veldbezoek 2018 komen op hoofdlijnen overeen met die van de vorige 2 veldbezoeken met het HDL. De beheerder geeft aan dat het terrein de laatste jaren weinig veranderd en dat er geen onverwachte ontwikkelingen optreden. Over een langere termijn bekeken is er waarschijnlijk wel sprake van enige uitbreiding van natte habitattypen en een afname van de droge typen (PAS-veldbezoek 2016). Een dergelijke ontwikkeling is in het beheerplan voorzien.

Figuur 2. In 2018 zijn de drogere delen van het Doldersummerveld bezocht. Er is opvallend weinig opslag aanwezig. Als er wel wat opslag staat zoals op bovenstaande foto, gaat het meestal om grove den.

Het Doldersummerveld was ten tijde van het veldbezoek veel natter dan in 2017 (merk op dat het veldbezoek plaatsvond aan het begin van een opvallend droge periode in 2018). De centraal in het Doldersummerveld gelegen laagte stond op het moment van het veldbezoek 2018 geheel onder water (dit in tegenstelling tot de situatie in 2017). De veldsituatie was onder andere relatief gunstig voor de aanwezige kraanvogels (broedgeval). Dat de eerste maanden van 2018 relatief nat waren, was echter niet te zien aan de tijdens het veldbezoek bezochte natte heidevegetaties (H4010A; aan de rand van het gebied), het was hier opvallend droog.

De tijdens het veldbezoek bezochte heidevegetaties zijn vrij arm aan plantensoorten. In de natte(re) terreindelen en langs de paden is de vegetatie iets soortenrijker. In de nattere delen, met habitatype H4010 A, is bijvoorbeeld vrij veel klokjesgentiaan en bruine snavelbies aanwezig. Volgens beheerder was het in 2018 bezochte deel van het Doldersummerveld vroeger niet veel rijker aan plantensoorten dan nu het geval is. Voordat het Drents Landschap het terrein in beheer kreeg was het Doldersummerveld zeer sterk vergrast, vooral met pijpenstrootje. In de jaren

rond de eeuwwisseling is het terrein intensief beheerd, er is toen vrij veel geplagd (onder andere met EGM-subsidie). De heide heeft zich door de maatregelen sterk uitgebreid maar de vegetatie bleef vrij soortenarm. Een aantal oude plagplekken was tijdens het veldbezoek nog goed in het veld herkenbaar. De vegetatie op een ongeveer 20 jaar oude plagplek bestond bijvoorbeeld vooral uit struikheide met open zand en grijs kronkelsteeltje (zie foto). Tegenwoordig wordt nauwelijks geplagd, en als dat gebeurt zeer kleinschalig. Begrazing is de belangrijkste beheervorm, meestal met een gescheperde kudde, de kudde kan binnen het terrein echter ook vrij rondlopen; aanvullend wordt er gemaaid. Met het huidige (regulier) beheer is de vergrassing goed beheer(s)baar en heeft men opvallend weinig last van opslag. Dit was ook op de bezochte locatie goed waarneembaar.

Figuur 3. Op deze locatie is ongeveer ± 20 jaar geleden geplagd, er is veel (struik)heide aanwezig, maar de vegetatie is erg soortenarm.

Ten aanzien van de fauna bevestigt de beheerder het bij eerdere PAS veldbezoeken geschetste beeld (zie PAS-verslagen 2016 en 2017). Een deel van de fauna heeft het moeilijk. Binnen het terrein ontwikkelen de populaties van soorten als tapuit, heivlinder, bruine vuurvlieder en gentiaanblauwtje zich ongunstig. Het in 2018 bezochte terreindeel vormt binnen het Doldersummerveld het belangrijkste broedgebied voor de tapuit, met de laatste jaren 2-3 broedgevallen. Zoals ook in eerdere PAS-verslagen aangegeven maken de meeste van de voor het DFW aangewezen vogelsoorten gebruik van het terrein van het HDL. De randen van het Doldersummerveld en het bos ten westen ervan vormen leefgebied voor zwarte specht. Een beperkt deel van dit gebied is bij het HDL in beheer. Het HDL neemt (nog) geen speciale maatregelen om het leefgebied van de zwarte specht te verbeteren. Zoals in het PAS-verslag van 2017 aangegeven wacht men op de aanbevelingen op basis van het nog lopende zwarte spechten onderzoek. Recent voorgestelde "no-regret" maatregelen zoals het ringen van naaldbomen en het op borsthoogte afzagen van de bomen bij de oogst (deskundigenteam droog zandlandschap 2018) zijn volgens beheerder echter goed in te passen in de plannen voor het creëren van meer variatie in de bosranden.

Conclusie

- Op basis van het veldbezoek en de informatie van de beheerder hebben zich binnen dat deel van het Drents-Friese Wold & Leggelderveld dat in beheer is bij Het Drentse Landschap, geen opvallende veranderingen in de vegetatie voorgedaan. De ontwikkeling wijkt niet belangrijk af van de ontwikkeling die in het beheersplan/de PAS-gebiedsanalyse voorzien is.
- Met de huidige intensiteit van het (regulier) beheer is de vergrassing goed beheer(s)baar en heeft men weinig last van opslag.
- Een deel van de fauna ontwikkelt zich ongunstig.

Dit verslag is vastgesteld door:

Namens:

St. Het Drentse

handchap

(datum)

24-9-2018

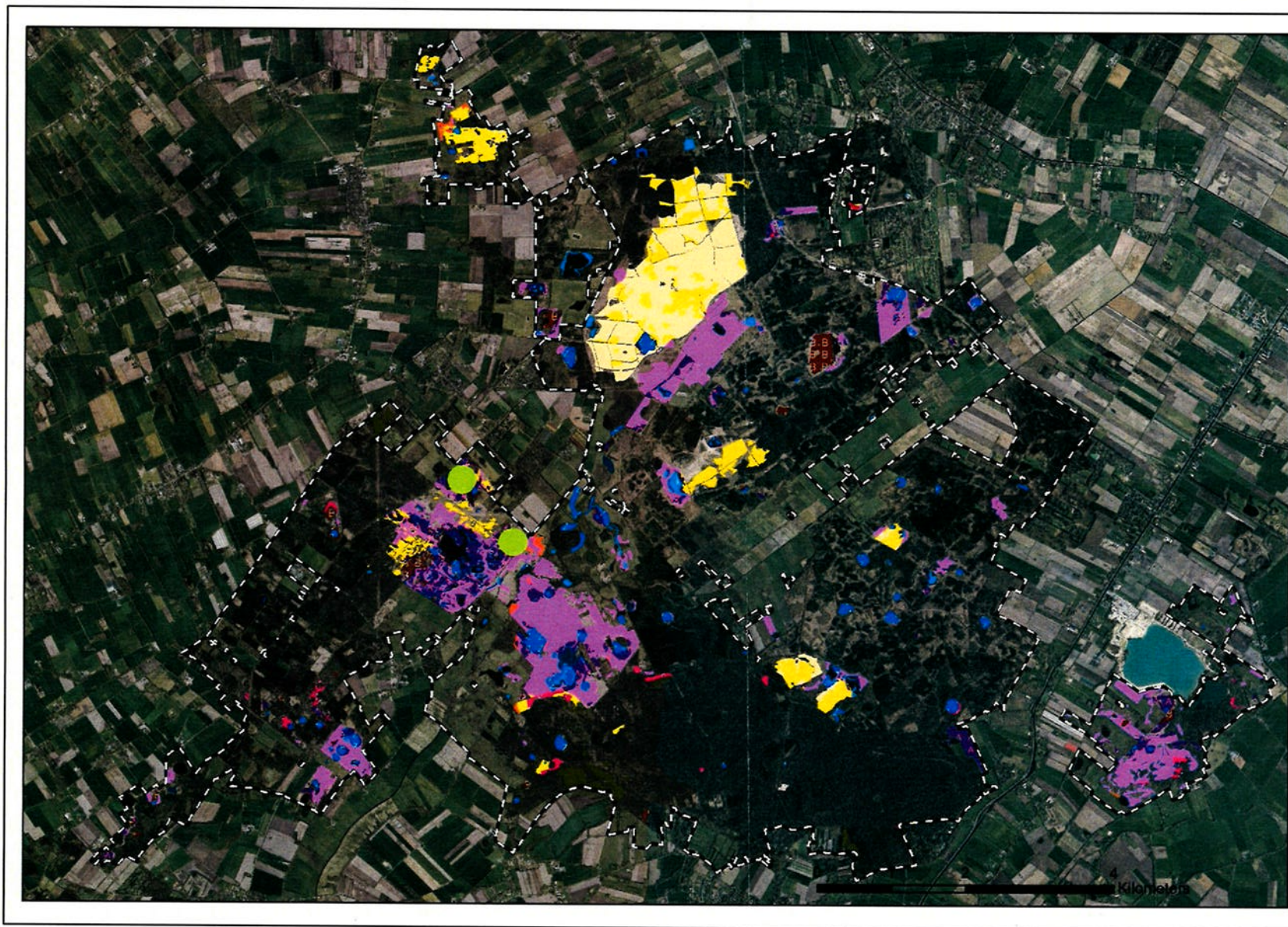
Namens:

Provincie Drenthe

27-09-2018

(datum)

Bijlage: Figuur 1, habitattypenkaart met de bezochte delen van het Drents Friese Wold & Leggelderveld (groene stip).

NATURA 2000-GEBIED: 27. DRENTS FRIESE WOLD & LEGGELDERVELD (NATUURMONUMENTEN)
VERSLAG VELDBEZOEK DD. 10-07-2018

Aanwezig namens Voortouwnemer: [redacted] (Prolander), [redacted] (Prolander, verslag),
[redacted] (Provincie Drenthe).
Aanwezig namens Terreinbeheerder: [redacted] (NM), [redacted] (NM), [redacted] (NM)
Overige aanwezigen: -
Datum bezoek: 10-07-2018

Doel

- Doel van het veldbezoek aan het N2000-gebied Drents-Friese Wold & Leggelderveld (DFW) was eventuele veranderingen in de habitattypen te registreren; dit om bij niet in het N2000 beheerplan voorziene ontwikkelingen tijdig te kunnen oordelen of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermessing. Het PAS-veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoring systematiek. Voor het DFW zijn de volgende stikstofgevoelige HR soorten aangewezen: kamsalamander, drijvende waterweegbree, dodaars, wespendif, draaihals en zwarte specht, boomleeuwerik, grauwe klauwier, paapje, roodborstapuit en tapuit.
- De bezochte locaties zijn weergegeven in bijlage 1. In overleg met de beheerder heeft het PAS-veldbezoek 2018 aan het Drents Friese Wold & Leggelderveld zich gericht op het Wapserveld. Tijdens het veldbezoek is met name de toestand van het habitattypen H4010A natte heide (zandgronden) en H4030 droge heide bekeken. Dit mede op basis van de kwaliteitstoets die NM uitgevoerd heeft voor de in haar gebied aanwezige heide en bossen. Daarbij is ook stilgestaan bij de uitvoering van de PAS-beheermaatregelen.

Vorbereiding

- Analyse potentiële knelpunten op grond van het beheerplan en de gebiedsanalyse, dit in samenspraak met de bij het schrijven van beheerplan betrokken ecoloog. Interne voorbespreking veldbezoek door beheerder.

Opmerkingen

- Ten opzichte van voorgaande bezoek aan het Wapserveld (2016) zijn er geen wijzigingen in het beheer. Het beheer bestaat vooral uit begrazen met schapen en runderen aangevuld met het verwijderen van opslag en plaggen. Qua stikstof is binnen het terrein op dit moment veelal sprake van een matige overbelasting van de vegetatie.
- De binnen het kader van de LIFE⁺-subsidie uit te voeren maatregelen in het Wapserveld zijn iets vertraagd, ze worden pas komend najaar uitgevoerd (zie PAS-veldverslag 2016). Ook de maatregelen in het Leggelderveld (in 2018 niet bezocht) worden in het najaar uitgevoerd.
- De beheerder vraagt zich af hoe de stand van zaken is ten aanzien van de onderzoeken in het kader van de PAS (zwarte specht, wespendif, vennen). Beheerder wil graag discussie over de resultaten en de mogelijke maatregelen die eruit voortvloeien in het licht van de voorbereiding van de tweede PAS-periode

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek in 2018 en de informatie van NM zijn er het afgelopen jaar geen opvallende veranderingen in de vegetatie opgetreden.

De aanpassing van de Vledder Aa is volgens Natuurmonumenten gunstig geweest voor de natte vegetaties in het Wapserveld. De Vledder Aa functioneert vanuit het gezichtspunt van de natuur echter (nog) niet optimaal. Vanuit natuurspectief moet water zo lang mogelijk in het gebied vastgehouden worden. Op dit moment leiden de hoge waterstanden in de winter echter tot klachten van grondgebruikers (o.a. van de langs de Huenderweg aanwezige Bollenkwekerij). In de wintermaanden is daardoor regelmatig sprake van het versneld afvoeren van het water. De frequentie waarmee het probleem optreedt geeft bij Natuurmonumenten aanleiding tot twijfels bij de uitgevoerde berekeningen. Het zo spoedig mogelijk omvormen van de bollenkwekerij naar natuur (verplaatsing/aankoop) zou

de problemen voor een groot deel oplossen. Voor andere knelpunten, zoals het bungalowpark, zijn volgens NM (op basis van informatie van het waterschap) technische oplossingen mogelijk.

Hoewel het afgelopen jaar geen opvallende veranderingen in de vegetatie zijn opgetreden, is over een iets langere periode bekeken wel sprake van achteruitgang in de kwaliteit. Dit blijkt uit de kwaliteitstoets die NM uitgevoerd heeft voor bossen en de heide van het Drents Friese Wold. Deze analyse wordt tijdens het veldbezoek toegelicht door [REDACTED]. Bij de analyse is gebruik gemaakt van de in 2016 verzamelde SNL-gegevens. Deze gegevens zijn onder meer vergeleken met gegevens uit het midden van het vorige decennium (2016 versus 2005; onder andere kartering A&W). De vergelijking leidt tot de volgende algemene conclusies:

- Soorten van structuurrijke heide nemen af
- Soorten van grazige vegetaties nemen toe
- Soorten van vochtige vegetaties nemen (licht) toe

In de "traditionele" heidegebieden (o.a. Wapserveld) gaat het merendeel van de SNL soorten in aantal achteruit. Dit geldt zowel voor de flora als de (avi)fauna (vogels zijn vergeleken op basis van de indeling van "Sierdsema 1995"). Positieve ontwikkelingen concentreren zich in de natuurontwikkeling bij de Hertenkamp. Volgens de beheerder kan dit verschil verklaard worden uit de met de stikstofdepositie samenhangende veranderingen in de heidebodems. In de recente natuurontwikkeling is de buffering van de bodem nog op peil terwijl de heidebodems door verzuring waarschijnlijk sterk aangetast zijn.

Figuur 1 Op basis van een vergelijking van de vegetatiekarteringen is er een duidelijke toename van de vergrassing

In samenhang met de stikstofdepositie is er in de "traditionele" heidegebieden sprake van een sterke toename van de vergrassing. Uit de kwaliteitstoetsing blijkt dat de vergrassing in de loop van de tijd vanuit randen opgerukt naar de kern van het gebied. Vergrassing speelt zowel in de droge als natte heide. Waar een toename van vochtige vegetaties wordt vastgesteld, is het in de meeste gevallen vooral pijpenstrootje dat oprukt. Op basis van de kwaliteitstoets heeft Natuurmonumenten geconcludeerd dat het in stand houden van de natuurkwaliteit extra inspanning vraagt. Extensieve runderbegrazing in een groot en gevarieerd gebied met bos, heide en beekdalgraslanden is bij de huidige stikstofdepositie onvoldoende om het heidebiotoop in stand te houden. Bovendien blijft in delen van het gebied de aanvullende begrazing met de gescheperde schaapskudde achterwege, omdat de afstand tot de kooi groot is en het aantal schapen op het totale oppervlak heide te gering (de kudde moet zowel het Doldersummerveld van SDL als het Wapserveld NM bedienen). Voor de beheerder blijft "rewilding" van het gehele gebied de toekomstwens. De komende jaren zullen echter extra aanvullende maatregelen nodig zijn om de kwaliteit in stand te houden en te verbeteren. Volgens beheerder zijn de huidige middelen (waaronder die vanuit het LIFE+-project) ontoereikend, in de 2de PAS-periode zal waarschijnlijk een extra inspanning moeten worden geleverd. Tijdens het veldbezoek zijn meerdere locaties bezocht waar grassen sterk (zijn gaan) domineren (zoals direct langs de Huenderweg). Daar was echter ook te zien dat Intensief beheer de dominantie van grassen kan doorbreken (zowel in droge als natte heide).

Figuur 2. de begrazing wordt aangevuld met kleinschalig plaggen.

Het besef dat een grote(re) beheerinspanning nodig is om de negatieve effecten van de stikstofdepositie te bestrijden heeft onder andere geleid tot aanpassing van het begrazingsplan. Begrazing is belangrijkste middel om vergrassing te bestrijden. De kudde is op dit moment nog steeds te klein om de vergrassing te kunnen beheersen. In de zwaar vergraste situaties werkt begrazing vooral goed in combinatie met maaien. Deze maatregelen worden aangevuld met kleinschalig plaggen en bekalken. De combinatie van maatregelen wordt onder andere ingezet waar nog soortenrijkere natte heidevegetaties met bijvoorbeeld klokjesgentiaan aanwezig zijn. Tijdens het veldbezoek is de laatste locatie in het Wapserveld bezocht waar ook het gentiaanblauwtje nog voorkomt. Omdat dit deel van het terrein ver van de schaapskooi ligt werd het in het verleden te weinig door de schaapskudde bezocht. Bij de begrazing wordt nu gebruik gemaakt van "nachtkrallen". Hier kunnen de schapen gedurende de nacht, en in het weekend overblijven. Dit maakt het mogelijk dat de schapen ook in de verder van de schaapskooi gelegen delen van het terrein voldoende uren maken. Waar het gentiaanblauwtje nog voorkomt vindt echter vanaf half juni geen begrazing meer plaats.

Figuur 3 Gentiaanblauwtje en de waardplant van de vlinder de klokjesgentiaan staan sterk onder druk.

De kwaliteitstoetsing van Natuurmonumenten had ook betrekking op bossen. Het gaat hier onder andere om leefgebied voor zwarte specht en wespandief. Eerstgenoemde soort gaat volgens NM iets achteruit, er zitten slechts enkele paartjes wespandieven bij Natuurmonumenten. De bossen zijn erg eenvormig en er is weinig dood hout.

Vernatting (dempen van sloten), het creëren van open plekken en het ringen van bomen kunnen aan het ontstaan van meer structuur en dood hout bijdragen. Genoemde maatregelen zijn waarschijnlijk gunstig voor de zwarte specht en kunnen daarnaast bijdragen aan het ontstaan en het in stand houden van natte heidevegetaties in het bos (niet op habitattypenkaart).

Conclusies

- Op basis van het veldbezoek en de informatie van de beheerder hebben zich het afgelopen jaar binnen de bezittingen van Natuurmonumenten in het Drents-Friese Wold & Leggelderveld geen opvallende veranderingen in de vegetatie voorgedaan. De ontwikkeling wijkt niet belangrijk af van de ontwikkeling die in het beheerplan/de PAS-gebiedsanalyse voorzien is.
- Hoewel het afgelopen jaar geen opvallende veranderingen in de vegetatie zijn opgetreden, is over een iets langere periode bekeken wel sprake van achteruitgang in de kwaliteit. Dit blijkt uit de kwaliteitstoets die NM voor bossen en de heide op het Dwingelderveld uitgevoerd heeft. In de "traditionele" heidegebieden (o.a. Wapserveld) gaat het merendeel van de SNL soorten in aantal achteruit. Positieve ontwikkelingen concentreren zich in de natuurontwikkeling bij de Hertenkamp. Volgens de beheerder kan dit verschil verklaard worden uit de met de stikstofdepositie samenhangende veranderingen in de heidebodems.
- In samenhang met de stikstofdepositie is er in de "traditionele" heidegebieden sprake van een sterke toename van de vergrassing, vooral met pijpenstrootje. De huidige middelen (waaronder die vanuit het LIFE⁺-project) zijn volgens beheerder ontoereikend om de vergrassing terug te dringen, en er zal in de 2de PAS-periode waarschijnlijk een extra inspanning moet worden geleverd.
- De kwaliteitstoetsing had ook betrekking op het leefgebied voor zwarte specht en wespandief (bossen). Eerstgenoemde soort gaat volgens NM iets achteruit er zitten slechts enkele paartjes wespandieven bij NM. Op basis van de kwaliteitstoetsing zijn de bossen erg eenvormig en is er weinig dood hout aanwezig. Vernatting (dempen van sloten), het creëren van open plekken en het ringen van bomen kunnen aan het ontstaan van meer structuur en dood hout bijdragen en daarmee tot verbetering van het leefgebied van genoemde soorten.
- De binnen het kader van de LIFE⁺-subsidie uit te voeren maatregelen in het Wapserveld zijn iets vertraagd en worden komend najaar uitgevoerd (zie PAS-veldverslag 2016). Ook de maatregelen in het Leggelderveld (dit jaar niet bezocht) worden in het najaar van 2018 uitgevoerd.

Volgend veldbezoek: uitgevoerde PAS/ LIFE-maatregelen (Wapserveld/ Leggelderveld), resultaten SNL kartering (beheerder had deze in 2017 nog niet grondig kunnen bekijken), populatieontwikkeling van aangewezen soorten + typische soorten (tapuit, diverse vlinders).

Namens:

Provincie Drenthe

20-09-2018

(datum)

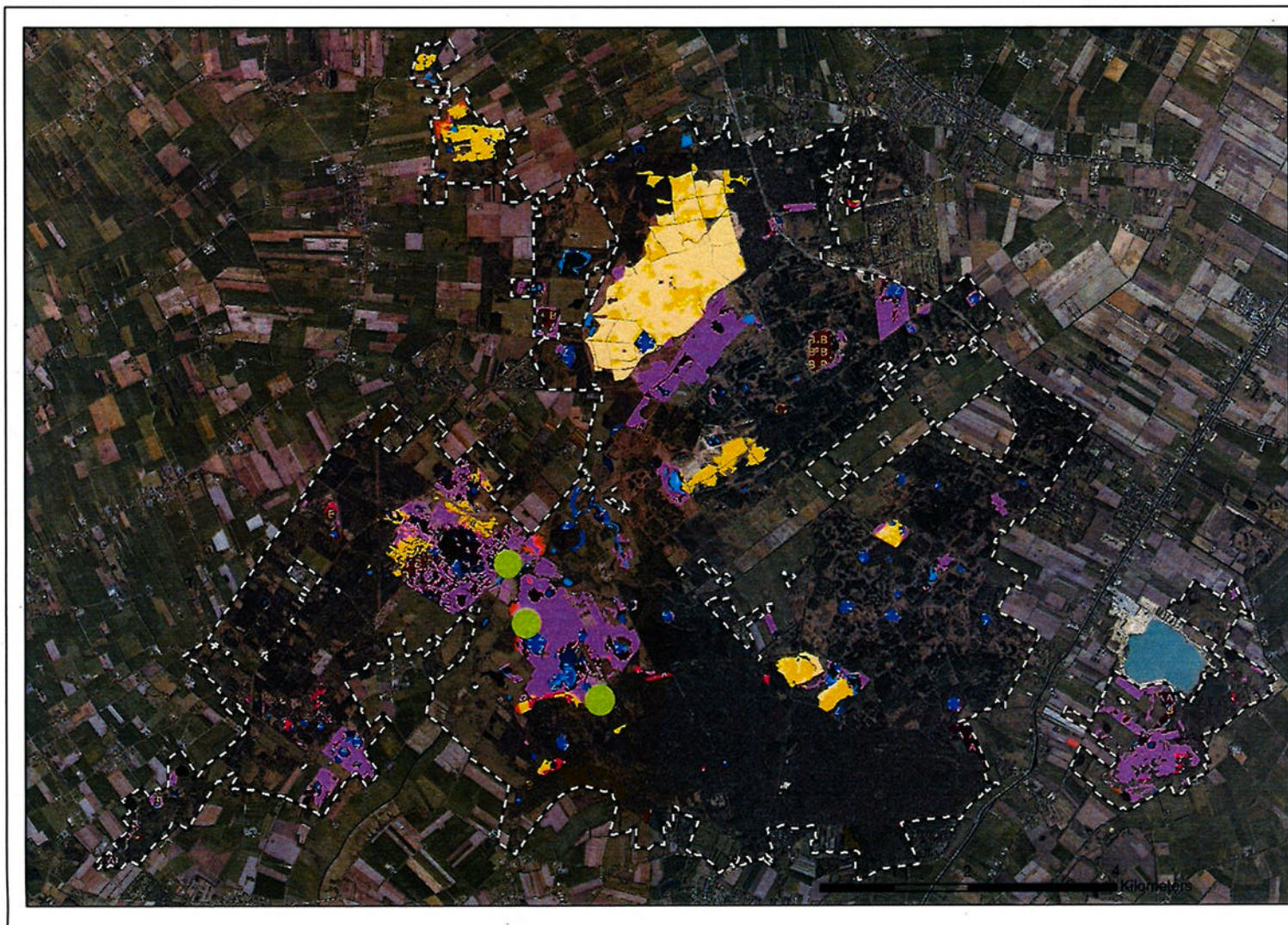
Namens:

Natuurmonumenten

25-9-2018

(datum)

Bijlage: figuur 1, habitattypenkaart met de bezochte delen van het N2000 gebied -Drents Friese Wold & Leggelderveld (groene stip)

NATURA 2000-GEBIED: 27. DRENTS FRIESE WOLD (HET DRENTSE LANDSCHAP)

VERSLAG VELDBEZOEK DD: 30 AUGUSTUS 2019

Aanwezig namens Voortouwnemer: [redacted] en [redacted] (Prolander)
Aanwezig namens terreinbeheerder: [redacted] (Stichting het Drentse Landschap)
Overige aanwezigen: -
Datum bezoek: 30 augustus 2019

Doel

- N.B. Ondanks de uitspraak van de Raad van State, heeft provincie Drenthe Prolander verzocht de PAS-veldbezoeken uit te voeren. Deze veldbezoeken worden daarbij als monitoringsmoment gezien. Het doel van deze veldbezoeken blijft daarmee in essentie ongewijzigd.
- Doel van het veldbezoek van het N2000-gebied het Drents Friese Wold was eventuele veranderingen in de habitattypen te registreren; dit om bij niet in het N2000 beheerplan voorziene ontwikkelingen tijdig te kunnen oordelen of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermesting. Het PAS-veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoringsystematiek. Voor het DFW zijn de volgende stikstofgevoelige VHR-soorten aangewezen: kamsalamander, dodaars, wespendif, draaihals, zwarte specht, boomleeuwerik, paapje, roodborsttapuit, tapuit en grauwe klauwier.
- De bezochte locaties zijn in Bijlage 1: Habitattypenkaart Drents Friese Wold (zuidwesthoek met HDL-eigendommen) met de bezochte locaties (rode stippen) aangegeven. Het bij Het Drentse Landschap in beheer zijnde gebied ligt in de zuidwesthoek van het Drents Friese Wold. Tijdens het veldbezoek is de ontwikkeling bekeken van enkele habitattypen, de effecten van het beheer en mogelijk aanwezige knelpunten. Alle vijf habitattypen zijn voorbijgekomen H4010A Vochtige heiden, H4030 Droge heiden, H3160 Zure vennen, H7150 Pioniervegetaties met snavelbiezen, H7110B Actieve hoogvenen en H2310 Stuifzandheiden met struikhei. Vrijwel het gehele gebied is te voet doorkruist.

Vorbereiding

- Een analyse van potentiële knelpunten op grond van het beheerplan en de gebiedsanalyse, in samenspraak met de bij het schrijven van beheerplan betrokken ecooloog. Interne voorbespreking veldbezoek door beheerder.

Opmerkingen

- Het beheer van het Drents Friese Wold bestaat vooral uit begrazing (met Schotse Hooglanders en Schoonebeker schapen) en het verwijderen van opslag (grove den), incidenteel wordt dit aangevuld met maaien of plaggen.
- Het Drentse Landschap maakt geen gebruik van PAS-financieringsmogelijkheden.
- Uit het Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden (MAN) van Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) blijkt dat de jaargemiddelde ammoniakconcentraties van 2018 in het Drents Friese Wold is gestegen ten opzichte van het voorgaande jaren, zie ook tabel 1.

Tabel 1 Jaargemiddelde ammoniakconcentraties in het Drents-Friese Wold ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) van 2012 t/m 2018 (bron: <https://man.rivm.nl/gebied/drents-friese-wold>)

Meetlocatie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1. Viedder Aa								3.9	3.5	4.7	2.8	3.8	3.7	4.9
2. Wapserveld								2.8	2.6	3.7	2.8	3.1	3.4	4.6
3. Oude Willem								3.2	3.1	3.4	2.7	4.0	4.6	5.5
4. Kale Duinen								3.1	3.1	3.6	2.8	3.5	3.6	5.1
Gebiedsgemiddelde								3.2	3.1	3.9	2.8	3.6	3.8	5.0

- De beheerder geeft aan zich zorgen te maken over de stikstofdepositie waarvan de effecten met name door de beheerder wordt ervaren met de afname van heivlinder, kommavlinder en bruine vuurvlinder. Deze afname ziet de beheerder in SNL-karteringen en waarnemingen van diverse vrijwilligers. Op basis van onderzoek van De Vlinderstichting wordt heivlinder gezien als een stikstofmijdende vlinder. De landelijke afnemende trend van heivlinder op binnenlandse heideterreinen stelt daarin niet gerust.
- Het Drentse Landschap voert een regulier beheer van begrazing met runderen en schapen, aangevuld met maaien. Plaggen als beheermaatregel wordt vrijwel niet meer toegepast de laatste jaren. Daarnaast wordt periodiek

opslag verwijderd.

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2019 en de informatie van de beheerder hebben zich het afgelopen jaar geen opvallende wijzigingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan. Wel geeft de beheerder aan dat de habitattypen in kwaliteit onder druk staan. Dit wijdt de beheerder enerzijds aan de stikstofdepositie en anderzijds aan de droge zomer van 2018 en voor zo ver het nu lijkt ook die van 2019.

Wat fauna betreft maakt de beheerder zich naast de afname in heideafhankelijke vlinders, ook zorgen over de afnemende trend van tapuit. In samenwerking met Natuurmonumenten, It Fryske Gea, Staatsbosbeheer en de Vogelbescherming wordt ingezet op een reddingsplan. Onderdeel hiervan is onder andere om inzicht te krijgen in de oorzaak van de afnemende trend van de soort.

In het meest zuidelijke deelgebied van Het Drentse Landschap, het Koelingsveld en Bouwersveld, zijn habitattypen H4010A Vochtige heiden, H4030 Droge heiden, H3160 Zure vennen en H7150 Pioniervegetaties met snavelbiezen bekeken. De beheerder geeft aan dat de habitattypen hier in stabiele toestand zijn. Door de droge zomers bevatten de zure vennen minder water dan gebruikelijk rond dezelfde tijd van het jaar. Zie ook figuur 1.

Figuur 1 De waterstand in het zuidelijk gelegen zure ven (H3160) van het Koelingsveld staat lager dan gebruikelijk rond dezelfde tijd van het jaar, als gevolg van de droge zomers

Habitatype H4010A Vochtige heiden verkeert in een stabiele toestand, echter staat habitatype H4030 Droge heiden meer onder druk, aldus de beheerder. Droge heide krijgt steeds meer te maken met een dominantie van grijs kronkelsteeltje. Deze mossoort neemt veel bodemoppervlak in, waardoor kiemplanten van struikheide weinig kans krijgt.

In de noordelijke hoek van het Bouwersveld, is habitatype H7150 Pioniervegetaties met snavelbiezen bekeken. Ondanks de droogte van 2018 en 2019 weet dit habitatype zich nog aardig te handhaven. Het valt de beheerder mee in wat voor staat het is. Er zijn soorten gezien als: veel stengelige waterbies, ronde zonnedauw, kleine zonnedauw, witte snavelbies, veenmos en een moerassprinkhaan.

Figuur 2 De staat van H7150 Pioniervegetaties met snavelbiezen na twee droge zomers valt de beheerder mee

De bosstrook aan de zuidoostzijde van het Koelingsveld wordt door zwarte specht gebruikt als foerageergebied. Het Drentse Landschap heeft enkele percelen buiten de Natura2000-grens in eigendom wat een gradiënt vormt van het Koelingsveld naar de Vledder Aa. De beheerder ziet dit als versterkingsgebied voor het Natura2000-gebied. Op deze madelanden is ten dele de bouwvoor verwijderd, zodat hier een natuurlijk verloop van heidegebied naar beekdal kan ontstaan.

Op het noordelijker gelegen deelgebied van Het Drentse Landschap, het Doldersummerveld, laat habitattype H7110B Actieve hoogvenen een groot veld met uitgebloeide beenbreek zien. Zie ook figuur 3 hieronder. De beheerder geeft aan dat dit vermoedelijk de grootste populatie van Drenthe is.

Figuur 3 Beenbreek is volop aanwezig in habitattype H7110B Actieve hoogvenen op het Doldersummerveld

In verband met de adderpopulatie op het Doldersummerveld voert de beheerder geen maaierwerkzaamheden uit op de hoger gelegen delen van het deelgebied. De lage delen worden gefaseerd gemaaid om habitattypen H4010A Vochtige heiden en H4030 Droge heiden in stand te houden. Voorheen is hier intensiever gemaaid dan tegenwoordig. Dit had als doel om het gebied te verschromen. Nu de habitattypen zich goed hebben ontwikkeld, acht de beheerder een dergelijke intensiteit van maaibeheer niet meer nodig. Begrazing vormt daarmee het zwaartepunt van het beheer. Zie figuur 4 voor een blik over het Doldersummerveld.

Figuur 4 Een blik op het Doldersummerveld met habitattypen H4010A Vochtige heiden, H4030 Droge heiden

In 2018 heeft een brand plaats gevonden in het noordelijk deel van het Doldersummerveld, zie figuur 5. Hierbij zijn habitattypen H7150 Pioniervegetaties met snavelbiezen, H4010A Vochtige heiden en H4030 Droge heiden deels aangetast. Tevens is hiermee een van de laatste ei-afzet-locaties verloren gegaan van het gentiaanblauwtje. Tijdens het veldbezoek is opgemerkt dat de heide zich langzaam aan het herstellen is.

Figuur 5 Het afgebrande noordelijk deel van het Doldersummerveld waar habitattypen H4010A Vochtige heiden en H4030 Droge heiden zich langzaam lijken te herstellen

Naast de opkomst van jonge struik- en dopheide, zijn enkele bloeiende exemplaren van klokjesgentiaan gevonden tijdens het veldbezoek. De beheerder hoopt van harte dat deze populatie van gentiaanblauwtje daarmee terug kan komen. Ook zijn er exemplaren van snavelbiezen gezien, waarmee habitatype H7150 Pioniervegetaties met snavelbiezen eveneens lijkt te herstellen van de brand. Wel is ook hier het effect van de droogte te zien, gezien het feit dat hier geen water meer op het oppervlak ligt terwijl dit normaal gesproken rond deze tijd van het jaar wel het geval is.

Conclusie

- Op basis van het veldbezoek 2019 en de informatie van de beheerder hebben zich afgelopen jaar geen onverwachte wijzigingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan.
- De beheerder geeft aan dat de habitattypen in kwaliteit onder druk staan. Dit wijdt de beheerder enerzijds aan de stikstofdepositie en anderzijds aan de droge zomer van 2018 en voor zo ver het nu lijkt ook die van 2019.
- De stikstofdepositie is in 2018 gestegen ten opzichte van de jaren daarvoor, zie ook de MAN-gegevens eerder in het verslag. De verwachte daling als gevolg van het PAS lijkt dus niet op te treden. Dit baart de beheerder zorgen.
- De beheerder maakt zich zorgen om de negatieve gevolgen van de droge zomer van 2018 en 2019.
- Het door brand aangetaste deel van H7150 Pioniervegetaties met snavelbiezen, H4010A Vochtige heiden en H4030 Droge heiden vertoont een langzaam herstel.

Volgend veldbezoek: door brand verwoeste heide. Effect herstelmaatregelen.

Dit verslag is vastgesteld door:

Handtekening

Namens:

Stichting Het Drentse Landschap

.....

28 oktober 2019

.....

(datum)

Ha

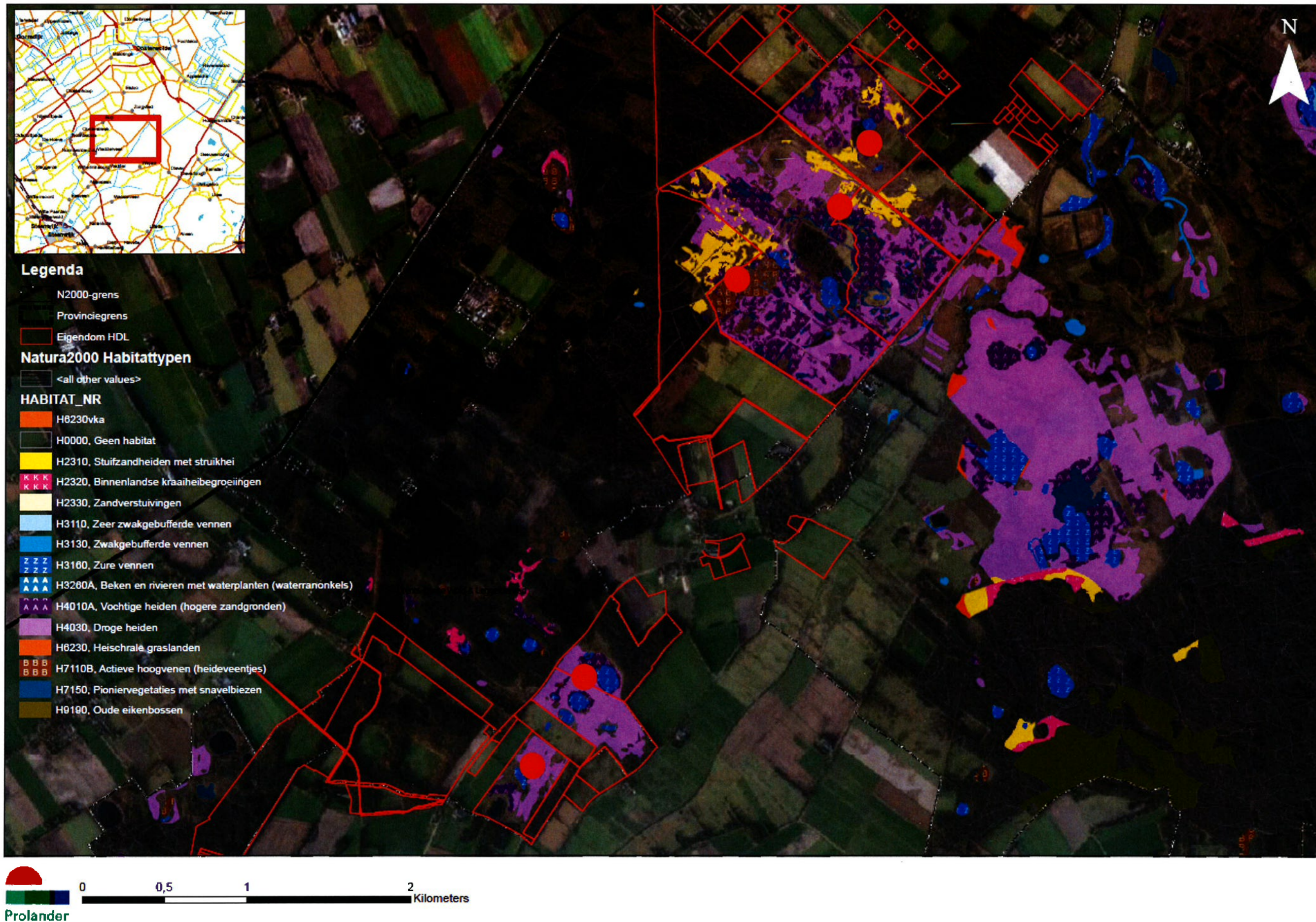
Na

Prolander

31-10-2019

(datum)

Bijlage 1: Habitattypenkaart Drents Friese Wold (zuidwesthoek met HDL-eigendommen) met de bezochte locaties (rode stippen)

NATURA 2000-GEBIED: 27. DRENTS FRIESE WOLD (NATUURMONUMENTEN)

VERSLAG VELDBEZOEK DD: 16 JULI 2019

Aanwezig namens voortouwnemer: [redacted] en [redacted] (Prolander)
Aanwezig namens terreinbeheerder: [redacted] en [redacted] (Natuurmonumenten)
Overige aanwezigen: -
Datum bezoek: 16 juli 2019

Doel

- N.B. Ondanks de uitspraak van de Raad van State, heeft provincie Prolander verzocht de PAS-veldbezoeken uit te voeren. Deze veldbezoeken worden daarbij als monitoringsmoment gezien. Het doel van deze veldbezoeken blijft daarmee in essentie ongewijzigd.
- Doel van het veldbezoek van het N2000-gebied het Drents Friese Wold was eventuele veranderingen in de habitattypen te registreren; dit om bij niet in het N2000 beheerplan voorziene ontwikkelingen tijdig te kunnen oordelen of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermesting. Het PAS-veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoringsystematiek. Voor het DFW zijn de volgende stikstofgevoelige VHR-soorten aangewezen: kamsalamander, dodaars, wespandief, draaihals, zwarte specht, boomleeuwerik, paapje, roodborsttapuit, tapuit en grauwe klauwier.
- De bezochte locaties zijn in Bijlage 1: Habitattypenkaart Drents Friese Wold met de bezochte locaties (blauw aangegeven) aangegeven. Tijdens het veldbezoek is de ontwikkeling bekeken van enkele habitattypen, de effecten van het beheer en mogelijk aanwezige knelpunten. Er is met name aandacht besteed aan habitattypen H4030 Droge heiden en H3160 Zure vennen. Daarnaast is aandacht besteed aan recent uitgevoerde beheermaatregelen: opslag verwijderen en sloten dempen.

Vorbereiding

- Een analyse van potentiële knelpunten op grond van het beheerplan en de gebiedsanalyse, in samenspraak met de bij het schrijven van beheerplan betrokken ecooloog. Interne voorbespreking veldbezoek door beheerder.

Opmerkingen

- Uit het Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden (MAN) van Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) blijkt dat de jaargemiddelde ammoniakconcentraties van 2018 in het Drents Friese Wold is gestegen ten opzichte van het voorgaande jaren, zie ook tabel 1.

Tabel 1 Jaargemiddelde ammoniakconcentraties in het Drents-Friese Wold ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) van 2012 t/m 2018 (bron: https://man.rivm.nl/gebied/drents-friese_wold)

Meetlocatie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1. Vledder Aa								3.9	3.5	4.7	2.8	3.8	3.7	4.9
2. Wapserveld								2.8	2.6	3.7	2.8	3.1	3.4	4.6
3. Oude Willem								3.2	3.1	3.4	2.7	4.0	4.6	5.5
4. Kale Duinen								3.1	3.1	3.6	2.8	3.5	3.6	5.1
Gebiedsgemiddelde								3.2	3.1	3.9	2.8	3.6	3.8	5.0

- Beheerder geeft aan zich zorgen te maken over de stikstofdepositie waarvan de effecten in het veld zichtbaar zijn met vergrassing en opslag. Een toename van de vergrassing is op het oog aannemelijk en wordt bovendien onderbouwd met bovenstaande MAN-gegevens. Natuurmonumenten vindt het van groot belang dat de stikstofuitstoot drastisch verlaagd wordt door de uitvoer van bronmaatregelen.
- Natuurmonumenten voert een regulier beheer van begrazing met runderen en schapen, aangevuld met plaggen en maaien. Daarnaast wordt periodiek opslag verwijderd.

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2019 en de informatie van de beheerder is het niet goed te beoordelen of er in 2019 een wijziging in de habitattypen heeft plaats gevonden vanwege het ontbreken van monitoringsdata (dit is slechts eens in de 6 jaar). De beheerder geeft aan dat de habitattypen zowel in oppervlak als in kwaliteit onder druk staan. Dit wijdt de beheerder enerzijds aan de stikstofdepositie en anderzijds aan de droge zomer van 2018 en voor zo ver het nu lijkt ook die van 2019.

In de winter van 2018-2019 hebben de beheerders van het gebied zoveel mogelijk water proberen vast te houden. Vanwege een bezwaar van een naburige lelieteler heeft het waterschap zonder overleg met Natuurmonumenten besloten een stuw open te zetten om water af te voeren. Het maximum van het peilbesluit was bereikt dus vanuit het juridisch kader had de bollenteler gelijk. Hierdoor is het gebied echter haar buffer kwijtgeraakt volgens de beheerder. Zonder deze buffer is herstel van de droogte van 2018 bemoeilijkt, laat staan het aan kunnen van de aansluitende droogte van het huidige jaar.

De beheerder maakt zich naar aanleiding van de droogte onder andere zorgen over de vennen (H3160 Zure vennen met name in het Natuurmonumenten-deel), waarvan de gliedelaag wordt aangetast wanneer deze droog komt te liggen. Dit is vorig jaar voorgekomen, wat een lek in een van de vennen heeft veroorzaakt. Hierdoor komt het instandhoudingsdoel van deze vennen onder druk te staan. De toekomst moet uitwijzen of deze lekken weer vanzelf dicht gaan wanneer er weer voldoende wateraanvoer is.

Op het Wapserveld vormt begrazing met Spaanse koeien (Sayaguesa) het reguliere beheer, waar de beheerder tevreden over is. Het op deze manier tegengaan van vergrassing speelt hier een grote rol in het beheer van habitattypen H4030 Droge heide. In 2018 is een kwaliteitstoets uitgevoerd op het Wapserveld. Hierbij zijn met name vegetatiekarteringen vergeleken. Uit deze analyse kwam een toename van vergrassing naar voren. De beheerder wijdt dit mede aan de stikstofdepositie. Mede door deze vergrassing ziet de beheerder een verplaatsing van kritische soorten van de randen naar de kern van habitattypen. Het tegengaan van deze vergrassing stelt de beheerder dan ook als hoge prioriteit voor het gebied. Hiervoor wil de beheerder inzetten op extra aanvullende maatregelen in de vorm van intensiever van begrazing in combinatie met maaien en afvoeren. Volgens de beheerder zijn de huidige middelen ontoereikend. In de tweede PAS-periode zal waarschijnlijk een extra inspanning moeten worden geleverd. Dit zal nader worden besproken in het OMB-overleg (onderzoek, monitoring en beheer).

In het kader van het LIFE-project, is aan de zuidoostzijde van het Wapserveld opslag verwijderd. Dit is onder andere gedaan ter uitbreiding van de laatste locatie met ei-afzet van het gentiaanblauwtje op klokjesgentiaan. De beheerder hoopt hiermee het leefgebied van de populatie te verbeteren en vergroten. De beheerder maakt zich zorgen om de populatie gentiaanblauwtje omdat deze een zeer kleine dispersie heeft. Datzelfde geldt voor klokjesgentiaan, waar de vlinder van afhankelijk is. Onderzoek toont aan dat uitbreiding van bestaande leefgebieden de beste (en goedkoopste) manier is om deze soort voor de toekomst te behouden (Radchuk et al., 2012). Dit is het in lijn met de instandhoudingsdoelstelling van het habitattypen Vochtige heide (H4010A) waar de vlinder een typische soort voor is; uitbreiding in kwaliteit en oppervlakte.

In aanvulling op het verwijderen van opslag zijn delen ook geplagd. Het deelgebied wordt doorkruist door een fietspad. De sloot die hierlangs ligt wordt nog gedempt. In het kader van het zogenoemde 'after-LIFE' beheer wordt hier 2 à 3 weken per jaar in de maanden mei-juni drukkgrazing toegepast met de gescheperde schaapskudde.

De beheerder heeft het Wapserveld in vier begrazingsvakken ingedeeld, waarbij een beheer wordt toegepast van voorjaars- en najaarsbegrazing met tussentijds maaien. Dit beheer is met name gericht op de reductie van pijpenstrootje. Hoewel er nog steeds een dominantie van pijpenstrootje aanwezig is, is de beheerder tevreden over het effect tot nu toe. De pollen van pijpenstrootje zijn verkleind waarmee de vegetatie opener en korter is geworden. Met dit begrazingsbeheer verwacht de beheerder dat H4030 Droge heide zich kan handhaven.

Wat de fauna betreft, ziet de beheerder een positieve ontwikkeling voor de populatie grauwe klauwier en paapje. Tapuit is niet meer waargenomen in het Wapserveld. Sinds er meer wordt ingezet op hydrologisch herstel waardoor het gebied vochtiger is geworden, ontstaan er meer vochtige ruigtes. De beheerder merkt op dat onder andere grauwe klauwier ook baat heeft bij deze ruigtes, die zich nu nog vooral ophouden in het beekdal. Zwarte specht zit met twee broedterritoria in het beboste gebied van Natuurmonumenten. Halverwege de jaren '80 was nog sprake van 4 broedparen. Omdat zwarte specht afhankelijk is van naaldbos om te foerageren en loofbos om te broeden wil de beheerder deze afwisseling behouden. Daarbij is in het foerageergebied met name dood hout belangrijk. Om dat te bevorderen ringt de beheerder naaldbomen en worden sloten en afwateringsgeulen rondom het naaldbos gedempt.

Aan de noordoostzijde van het Wapserveld heeft de beheerder meerdere greppels dichtgeschoven met naastgelegen materiaal, onder andere van een afgesloten onverharde weg die hier nog lag. Hoewel de wal die hier

doorheen loopt voor hydrologisch systeemherstel idealiter vlak gemaakt zou moeten worden, heeft de beheerder besloten deze om cultuurhistorische redenen te sparen.

Het valt op dat de veenmosrijke droge heide (H4030) op deze plek erg droog is. Volgens de beheerder is dit deel van de heide normaal gesproken rond deze tijd van het jaar veel natter. Dit wijdt de beheerder aan de droge zomer van 2018 en het huidige droge jaar.

Conclusie

- Op basis van het veldbezoek 2019 en de informatie van de beheerder is het niet goed te beoordelen of er in 2019 een wijziging in de habitattypen heeft plaats gevonden vanwege het ontbreken van monitoringsdata (dit is slechts eens in de 6 jaar). Over de afgelopen vijf jaar is er wel degelijk sprake van een achteruitgang van de habitattypen door de toename van vergrassing.
- De stikstofdepositie is in 2018 gestegen ten opzichte van de jaren daarvoor, zie ook de MAN-gegevens eerder in het verslag. Dit baart de beheerder zorgen en vraagt volgens de beheerder op zeer korte termijn om een extra inspanning in beheermaatregelen.
- De beheerder maakt zich zorgen om de negatieve gevolgen van de droge zomer van 2018 en 2019. Des te belangrijker is het voor de beheerder om te zorgen voor een zo optimaal mogelijk hydrologisch systeem.
- De uitgevoerde beheermaatregelen die vanuit het LIFE-project zijn beoogd, hebben een positief effect op de ontwikkeling van Droge heiden (H4030). Het gaat hierbij om opslag verwijderen en het dempen van sloten. Het is echter nog te vroeg om hier conclusies aan te verbinden.

Dit verslag is vastgesteld door:

Namens:

Prolander

30 oktober 2019

(datum)

handtekening

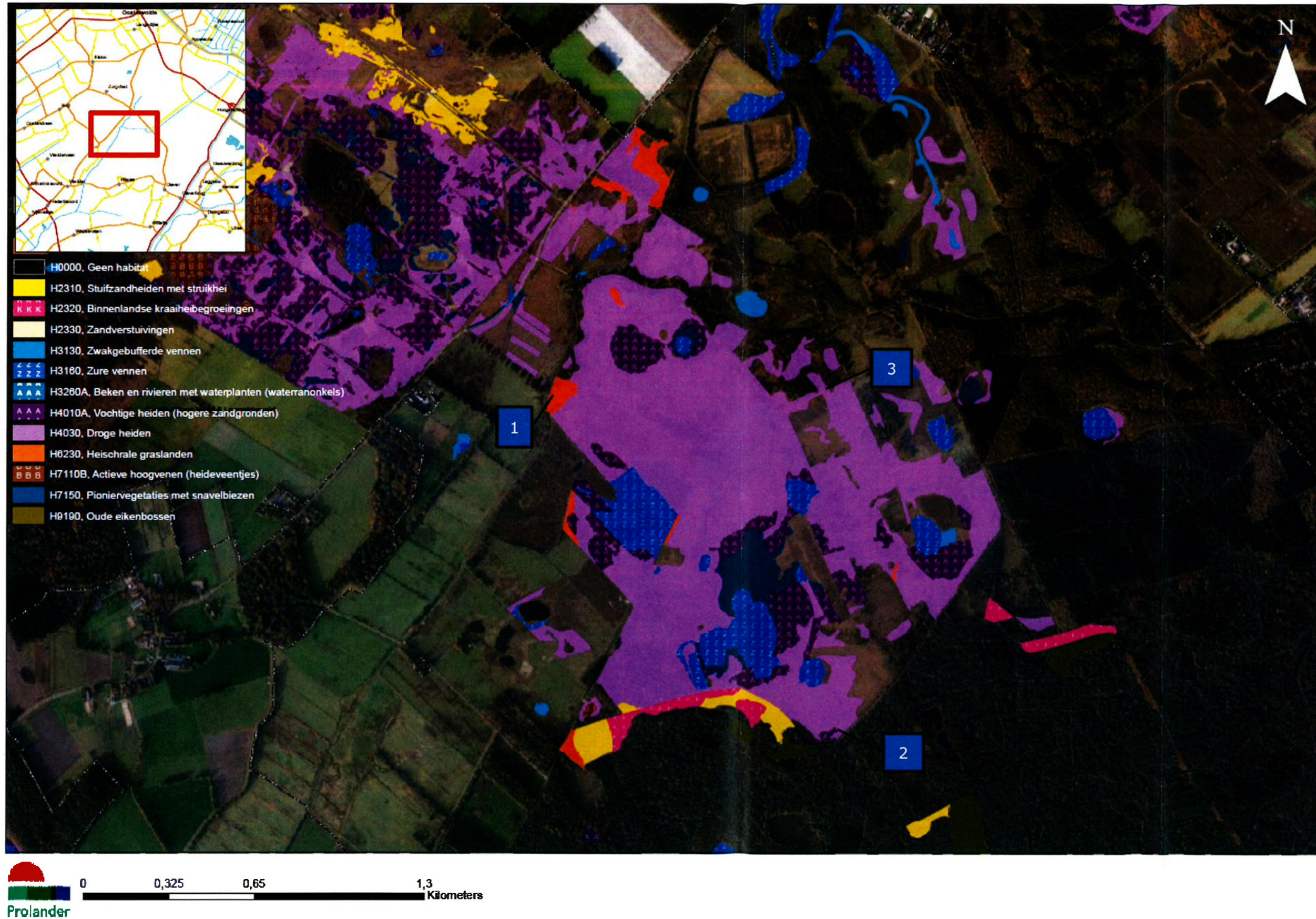
Namens:

Natuurmonumenten .....

29 oktober 2019.....

(datum)

Bijlage 1: Habitattypenkaart Drents Friese Wold met de bezochte locaties (blauw aangegeven)

NATURA 2000-GEBIED: 27. DRENTS FRIESE WOLD (STAATSBOSBEHEER)
VERSLAG VELDBEZOEK DD. 11-07-2019

Aanwezig namens Voortouwnemer: [redacted] (Prolander) en [redacted] (Prolander)
Aanwezig namens Terreinbeheerder: [redacted] (SBB), [redacted] (SBB), [redacted] (SBB)
Overige aanwezigen: -
Datum bezoek: 11-07-2019

Doel

- N.B. Ondanks de uitspraak van de Raad van State, heeft provincie Prolander verzocht de PAS-veldbezoeken uit te voeren. Deze veldbezoeken worden daarbij als monitoringsmoment gezien. Het doel van deze veldbezoeken blijft daarmee in essentie ongewijzigd.
- Doel van het veldbezoek aan het N2000 gebied Drents Friese Wold (hierna: DFW) was om eventuele veranderingen in de habitattypen te registreren; dit om bij niet in het N2000 beheerplan voorziene ontwikkelingen tijdig te kunnen oordelen of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermessing. Het PAS-veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoring systematiek. Voor het DFW zijn de volgende stikstofgevoelige VHR soorten aangewezen: dodaars, wespandief, draaihals, zwarte specht, boomleeuwerik, paapje, roodborsttapuit, tapuit, grauwe klauwier en, kamsalamander.
- De bezochte locaties zijn in Bijlage 1: Habitattypenkaart Drents Friese Wold met de bezochte locaties (blauw aangegeven) aangegeven. Tijdens het veldbezoek is de ontwikkeling bekeken van de enkele aanwezige vegetatie/habitattypen, de effecten van het beheer en mogelijk aanwezige knelpunten. Er is met name aandacht besteed aan de habitattypen: H2330 Zandverstuivingen, H2310 Stuifzandheiden met struikhei, H3110 Zeer zwakgebufferde vennen, H3130 Zwakgebufferde vennen, H3160 Zure vennen, H4010A Vochtige heiden, H4030 Droge heiden en H7110B Actieve hoogvenen. Daarnaast is aandacht besteed aan PAS-beheermaatregelen.

Voorbereiding

- Analyse potentiële knelpunten op grond van het beheerplan en de gebiedsanalyse, dit in samenspraak met de bij het schrijven van beheerplan betrokken ecoloog. Interne voorbespreking veldbezoek door beheerder.

Opmerkingen

- Staatsbosbeheer (hierna: SBB) voert een regulier beheer van begrazing met runderen en schapen, aangevuld met plaggen en maaien. Daarnaast wordt periodiek opslag verwijderd.
- Uit het Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden (MAN) van Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) blijkt dat de jaargemiddelde ammoniakconcentraties van 2018 in het Drents Friese Wold is gestegen ten opzichte van het voorgaande jaren, zie ook tabel 1.

Tabel 1 Jaargemiddelde ammoniakconcentraties in het Drents-Friese Wold ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) van 2012 t/m 2018 (bron: <https://man.rivm.nl/gebied/drents-friese-wold>)

Meetlocatie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1. Vledder Aa								3.9	3.5	4.7	2.8	3.8	3.7	4.9
2. Wapserveld								2.8	2.6	3.7	2.8	3.1	3.4	4.6
3. Oude Willem								3.2	3.1	3.4	2.7	4.0	4.6	5.5
4. Kale Duinen								3.1	3.1	3.6	2.8	3.5	3.6	5.1
Gebiedsgemiddelde								3.2	3.1	3.9	2.8	3.6	3.8	5.0

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2019 en de informatie van de beheerder hebben zich binnen het bezit van SBB het afgelopen jaar geen opvallende wijzigingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan. Wel is te stellen dat de habitattypen zowel in oppervlak als in kwaliteit onder druk staan, mede door de droge zomer van 2018 en 2019. In de winter van 2018-2019 hebben de beheerders van het gebied zoveel mogelijk water proberen vast te houden. Vanwege een bezwaar van een naburige lelieteler heeft het waterschap besloten een stuw open te zetten

om water af te voeren. Hierdoor is het gebied haar buffer kwijtgeraakt volgens de beheerder. Zonder deze buffer is herstel van de droogte van 2018 vermoelijk, laat staan het aan kunnen van de aansluitende droogte van het huidige jaar.

Wat betreft de verschillende vennen (H3110 Zeer zwakgebufferde vennen, H3130 Zwakgebufferde vennen en H3160 Zure vennen) in het Drents Friese Wold, meldt de beheerder dat er over het algemeen een positief beeld is. Specifiek per ven is het volgende te stellen:

- De vennen bij Vledderveen waar in de winter van 2017 spoelwater afkomstig van een leliekwekerij in is gelekt (H4030 ontwikkeld richting H3160), is leeggepompt en gesaneerd. Voor herstel en monitoring wacht de beheerder nog op een zitting van de rechtbank over de gebeurtenis.
- Grote Veen (H7110B Actieve hoogvenen): waar vorig jaar het ven "lek" leek te zijn lijkt dit nu weer hersteld. Waterpeil behoorlijk hoger dan in 2018. Vanuit SBB bestaat de wens om de noordelijke afvoer van het ven, tussen twee natuurlijke ruggen in, robuuster te maken.
- "Spiegelven/spiegelplas" (nog geen habitatype): door de vernatting van de Oude Willem en het verwijderen van de top laag is een groot "ven" ontstaan met kenmerken van gebufferd ven. Op de oever pilvaren, oeverkruid. Er is voornamelijk beperkte opslag van wilg en berk.
- Ganzenpoel (deel H3130 Zwakgebufferde vennen + deels H3160 Zure vennen): Dit ven dreigt zijn gebufferde karakter te verliezen en ontwikkelt zich richting een zuur ven. Hierdoor staat met name druk op de enige plek waar zeer zwak gebufferd ven aanwezig is. Waterlobelia is niet (meer) aangetroffen. Vegetatiekartering van 2018 en 2019 moet hierover uitsluitsel geven. Wel is het waterpeil ondanks de droogte nauwelijks gezakt.

Wat hydrologie betreft, verwacht SBB een positief effect van de afspraak dat per 2020 de drinkwaterwinning van Vitens met meer dan 50% zal zijn afgenomen. Dit is conform de maatregel in het beheerplan. Ook verwacht de beheerder dat de inrichting van Oude Willem bijdraagt aan een verbetering van het hydrologisch systeem.

De inrichting van Oude Willem nadert zijn voltooiing. Het uitmijnen lijkt succesvol, de eerste tekenen van verschraving en de daarbij horende vegetatie dienen zich aan. Het lijkt erop dat fosfaat niet langer limiterend is maar dat die er nu aan kalium te beurt valt. Mede door de droge periodes hebben de grassen het moeilijk en treedt er meer kruidvorming op. Probleem is de aanplant van struikvormers ten behoeve van grauwe klauwier en paapje (maatregel beheerplan). Hiertegen is terughoudendheid van de provincie Friesland omdat het de openheid van het gebied zou aantasten en het lastiger maken voor pachters om de terreinen te beheren. Dit ondanks de naderende aanwijzing van het Friese deel van Oude Willem als Vogelrichtlijngebied en de beschreven maatregel in het beheerplan. SBB maakt zich zorgen om de doorlevering van de aangekochte gronden in de Oude Willem, waarbij pachters nodig zijn voor het uitmijnproces, maar niet voor het uiteindelijke beheer.

In Oude Willem zijn een tiental poelen gegraven o.a. voor de kamsalamander. Inmiddels zijn een tweetal poelen "bewoond" door kamsalamanders.

SBB geeft aan dat de fauna zich goed lijken te handhaven. Door actieve nestbescherming met roosters neemt het aantal broedparen tapuiten weer toe (42 paar in 2019). Het vermeende dioxineprobleem lijkt zich niet meer te manifesteren. Omdat het Aekingerzand vrijwel overal belopen wordt en er sprake is van beperkte recreatieve geleiding zijn ook een aantal broedholten van tapuit verloren gegaan door betreding en verstoring. Draagvlak voor afsluiten van terreindelen in het broedseizoen is gering. Daarnaast zijn er in 2019 zes paar draaihalzen rond het Aekingerzand geteld.

SBB maakt zich zorgen over de recreatiedruk die zij in het gebied ervaart. Hieronder valt onder andere de wens van de gemeente om het Canadameer aan te bieden als recreatieve zwemplas. Daardoor komen mogelijk de hier voorkomende habitatypes H3130 Zwakgebufferde vennen en H3160 Zure vennen in het geding

In de winter van 2018 zijn enkele PAS-beheermaatregelen uitgevoerd door SBB. Zo zijn tussen Oude Willem en de stuifzandheiden (H2310) bij de Ganzenpoel enkele bomen gekapt en omgedrukt ten behoeve van een natuurlijke overgang van dicht bos naar het open gebied van Oude Willem. Hier zet SBB vanaf dit jaar de gescheperde kudde in voor nabegrazing om opslag te voorkomen. Dergelijke PAS-beheermaatregelen ten behoeve van natuurlijke gradiënten en omvorming van naaldbos naar loofbos zullen nog tot en met het eind van de eerste beheerplanperiode plaatsvinden.

Conclusie

- Op basis van het veldbezoek en de informatie van de beheerder hebben zich binnen het deel van het Drents Friese Wold dat in beheer is bij SBB, afgelopen jaar geen direct opvallende veranderingen in de vegetatie voorgedaan. De ontwikkeling wijkt niet belangrijk af van de ontwikkeling die in het beheerplan en PAS-gebiedsanalyse voorzien is.
- Ook ten aanzien van de fauna zijn geen opvallende ontwikkelingen.
- Staatsbosbeheer vraagt aandacht voor de toenemende recreatiedruk en de daarmee gepaard gaande effecten op kwetsbare vegetaties en habitattypen en -soorten.
- Staatsbosbeheer is sinds de winter van 2018 actief met het uitvoeren van PAS-beheermaatregelen. Dit loopt nog door tot en met 2021.

Veldbezoek 2020: Uitgevoerde PAS-beheermaatregelen.

Dit verslag is vastgesteld door:

mr. RA. Hummelen

Handtekening

Namens:

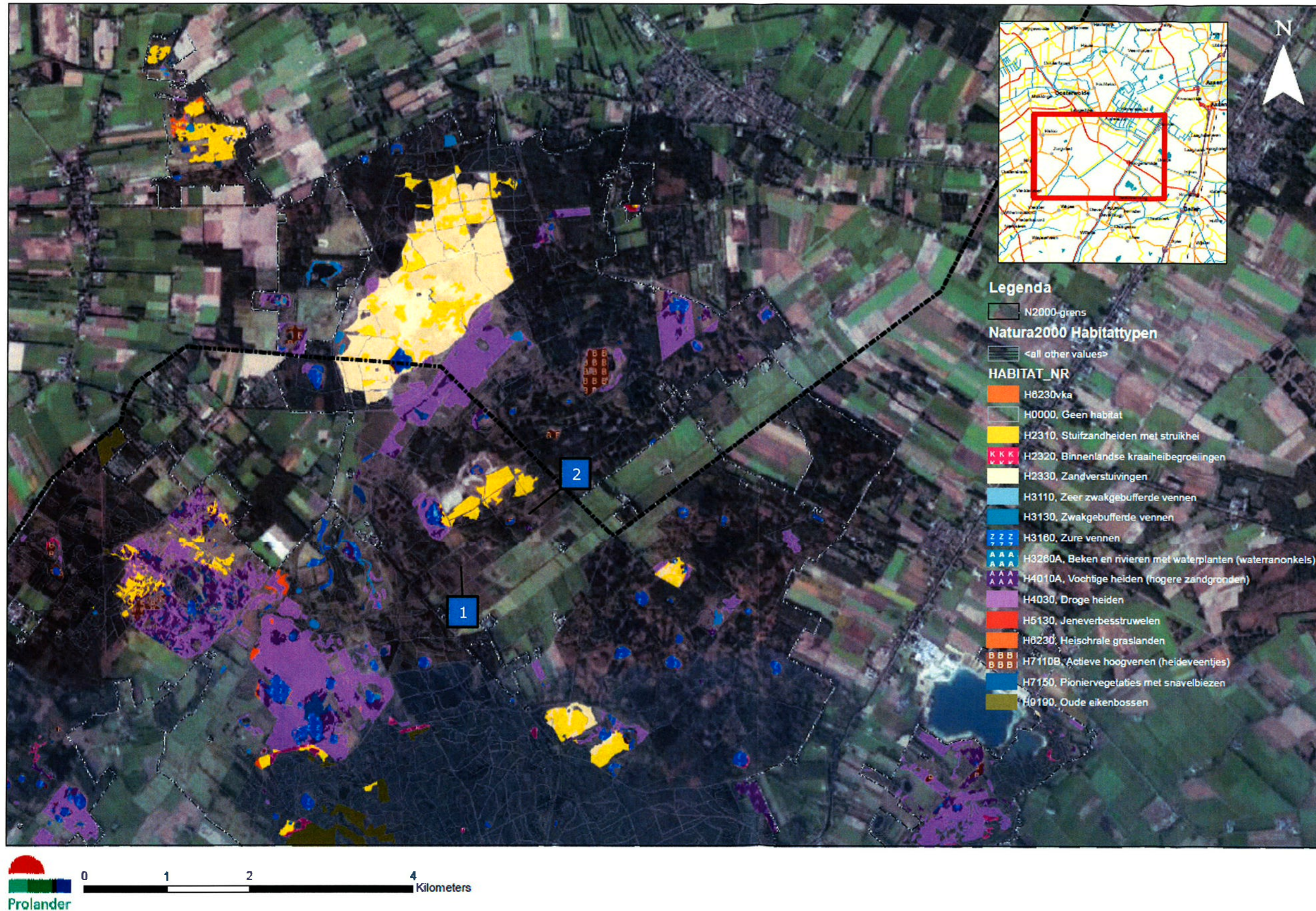
Staatsbosbeheer Drenthe

Namens:

Prolander

30 oktober 2019

Bijlage 1: Habitattypenkaart Drents Friese Wold met de bezochte locaties (blauw aangegeven)

NATURA 2000-GBIED: 27. DRENTS-FRIESE WOLD (IT FRYSCHE GE)

VERSLAG VELDBEZOEK DD: 29 JUNI 2020

STATUS: DEFINITIEF

Aanwezig namens voortouwnemer: [redacted] en [redacted] (Prolander, verslag)

Aanwezig namens terreinbeheerder: [redacted] (It Fryske Gea), [redacted] (It Fryske Gea) en [redacted] (provincie Friesland)

Overige aanwezigen: -

Datum bezoek: 29 juni 2020

Provinciale co-lezer: [redacted]

Doel

- In het kader van de monitoring van de Natura 2000-gebieden en het treffen van maatregelen omtrent de te hoge stikstofdepositie worden jaarlijks veldbezoeken uitgevoerd. Dit veldbezoek draagt daarmee bij om aan te kunnen tonen of de instandhoudingsdoelen worden gehaald en om onvoorziene ontwikkelingen tijdig te signaleren. Eventuele veranderingen in het habitatype worden hierin geregistreerd en beoordeeld of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermessing. Het veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoringsystematiek.
- Bij het veldbezoek 2020 in het Drents-Friese Wold (DFW) binnen de terreinen van It Fryske Gea (Schaopedobbe) is stil gestaan bij de ontwikkeling en staat van aanwezige habitattypen H2310 Stuifzandheiden met struikheide, H2330 Zandverstuivingen, H3130 Zwakgebufferde vennen, H3160 Zure vennen, H4030 Droge heiden en H6230 Heischrale graslanden.
- Ter voorbereiding op het veldbezoek hebben voortouwnemer en terreinbeheerder aandachtspunten gekozen en gezamenlijk besproken. Deze zijn verwerkt in het verslag.

Bijlage

- In de bijlage is aangegeven welke locaties zijn bezocht tijdens het veldbezoek.

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2020 en de informatie van de beheerder hebben zich in het bij Fryske Gea in beheer zijnde deel van het Drents-Friese Wold het afgelopen jaar geen opvallende wijzigingen voorgedaan.

De aanhoudende stikstofdepositie die in het gebied neerdaalt baart de beheerder wel zorgen. Uit het Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden (MAN) van Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) blijkt dat het gebiedsgemiddelde van de jaargemiddelde ammoniakconcentraties van 2019 in het Drents-Friese Wold minimaal is gedaald ten opzichte van 2018, zie ook tabel 1.

Tabel 1 Jaargemiddelde ammoniakconcentraties Drents-Friese Wold [$\mu\text{g}/\text{m}^3$] van 2012 t/m 2019

(bron: https://man.rivm.nl/gebied/drents-friese_wold)

Meetlocatie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1. Vledder Aa								3,9	3,5	4,7	2,8	3,8	3,7	5,0	5,7
2. Wapserveld								2,8	2,6	3,7	2,8	3,1	3,4	4,6	4,6
3. Oude Willem								3,2	3,1	3,4	2,7	4,0	4,6	5,5	5,1
4. Kale Duinen								3,1	3,1	3,6	2,8	3,5	3,6	5,1	4,4
Gebiedsgemiddelde								3,2	3,1	3,9	2,8	3,6	3,8	5,1	4,9

De beheerder geeft aan dit onder andere te merken aan de hoge snelheid waarmee het gebied verbost en vergrast. Dit geeft aanleiding voor de beheerder om extra beheerinspanningen uit te voeren. Om de verbossing en vergrassing aan te pakken van habitattypen H2310 Stuifzandheiden met struikheide, H2330 Zandverstuivingen en H4030 Droge heiden, is bos gekapt en gerooid en deels geplagd en bekalkt. Op de stuifzandheiden met struikheide (H2310) worden in de winter van 2020-2021 solitaire bomen verwijderd. Op deze stuifzandheiden (H2310) en zandverstuivingen (H2330) wordt begrazing met schapen toegepast in gescheperde en ingerasterde vorm. Venranden van habitatype H3130 Zwakgebufferd ven zijn vrijgesteld van bos als kwaliteitsverbetering van het habitatype. Tot slot wordt onderzoek gedaan naar mogelijkheden voor herstelmaatregelen voor heischrale graslanden (H6230). Hier wordt later in het verslag nader op ingegaan. Met het rooien van bos in de habitattypen stuifzandheiden met struikheide (H2310) en zandverstuivingen (H2330) aan

de oostzijde van het deelgebied is een corridor ontstaan naar naastgelegen graslanden. Dit is in het voorjaar van 2020 uitgevoerd, zie figuur 1. Om de ontwikkeling van beide habitattypen te bevorderen, is dit stuk tevens geplagd en bekalkt met Dolocal. De beheerder hoopt hiermee een kruidenrijke heideontwikkeling te stimuleren en te voorkomen dat zuurminnende soorten gaan domineren. Hoewel de beheerder de indruk heeft dat het minder goed gaat met reptielen in het gebied, is ringslang (*Natrix natrix*) nog waargenomen in deze corridor. Naastgelegen grasland laat een passende vershraling zien met soorten als muizenoor (*Pilosella officinarum*) en zandblauwtje (*Jasione montana*). Om vergrassing tegen te gaan komt de gescheperde schaapskudde hier ook langs.

Figuur 1 In het voorjaar van 2020 zijn verschillende herstelmaatregelen uitgevoerd, hier is ten behoeve van habitattypen stuifzandheiden met struikhei (H2310) en zandverstuivingen (H2330) bos gerooid, geplagd en bekalkt

In de stuifzandheiden met struikhei (H2310) in het centrale deel van de Schaopedobbe zijn afgelopen winter (2019-2020) tevens bomen gerooid. Hierdoor is het habitatype weer 'open gemaakt'. Invang van stikstof uit de lucht door de boomkruinen, schaduwwerking en bladval worden tevens voorkomen door deze bomen weg te halen. De beheerder geeft aan dat in afgelopen winter met een stevige oostenwind veel zand is verstoven waar met name de naastgelegen zandverstuivingen (H2330) hebben geprofiteerd. De beheerder hoopt dat dit een bufferende werking met zich meebrengt op de vegetatie.

Figuur 2 De openheid van habitatype stuifzandheiden met struikhei (H2310) en zandverstuivingen (H2330) wordt met het rooien van solitaire bomen in de winter van 2020-2021 weer teruggebracht.

De beheerder merkt op dat stikstofminnende soorten als grijs kronkelsteeltje (*Campylopus introflexus*) en Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*) hun intrede alweer doen. Het voorkomen van een snelle uitbreiding van deze dominante soorten op de habitattypen is een uitdaging in het beheer. De beheerder hoopt dat het toepassen

van (extra) begrazing voldoende is om de habitattypen niet door deze soorten te laten domineren.

Van de bestaande locaties van habitattype H6230 heischrale graslanden geeft de beheerder aan dat deze vrij stabiel zijn. Deels is het beheer sinds drie jaar aangepast van begrazing naar enkel maaien en afvoeren, op advies van Dr. Ronald Bobbink (Onderzoek centrum B-WARE). De typische en zeldzame soort valkruid (*Arnica montana*) van het habitattype staan hier veelvuldig en in goede staat (figuur 3). Ook blauwe knoop (*Succisa pratensis*) en dopheide (*Erica*) doen het hier goed, met veel heideblauwtjes (*Plebejus argus*). Tussen de bestaande locaties van heischraal grasland ziet de beheerder uitbreidingsmogelijkheden in oppervlakte. Middels het verschralingsbeheer zoals genoemd tracht de beheerder de ontwikkeling van het habitattype op deze kansrijke plekken waar te maken. In lijn met de uitbreidingsdoelstelling laat de beheerder sinds 2018 een experimenteel onderzoek uitvoeren op een verschaald stuk grasland in het centrale deel van het gebied (figuur 4). Tot 1960 is dit grasland landbouwkundig als akker gebruikt, waarna het bij It Fryske Gea in beheer is gekomen en er decennialang een beheer van maaien en afvoeren is uitgevoerd, zonder dat dit geleid heeft tot ontwikkeling van de gewenste vegetatie. Het grasland is voor het onderzoek in proefpercelen opgedeeld, waarop verschillende maatregelen worden toegepast. Daarbij gaat het om bodembewerkingen en toediening van mineralen, kalk en (gebiedseigen) bokashi, deels aangevuld met diaspora. De proefvlakken worden gemonitord op bodemkwaliteit en natuurresultaat. Het onderzoek focust zich daarbij op het bodemleven, waarvan verwacht wordt dat dit de meeste invloed heeft op de bodemchemie. De eerste resultaten van dit onderzoek worden begin 2021 verwacht.

Figuur 3 Valkruid (*Arnica montana*)

Figuur 4 In het centrale deel van het gebied worden mogelijkheden voor ontwikkeling van habitattype H6230 heischrale graslanden onderzocht door verschillende soorten beheer toe te passen.

Ondanks de droogte van de afgelopen jaren maakt het habitattype H4030 Droge heide een stabiele indruk, waarbij de beheerder aangeeft dat actief beheer noodzakelijk is om vergrassing en verbossing te voorkomen. Daarvoor is bos gerooid en is het begrazingsbeheer geïntensiveerd. In de droge heide zijn ook kruidenrijke stukken gezien tijdens het veldbezoek. Aan de westelijke rand van het habitattype is een scherpe grens met landbouwgrond te zien. Opvallend is dat de invloed hiervan op de heide wat vegetatie betreft beperkt lijkt. Inwaaï van stikstof is hier wel een zorgpunt van de beheerder, alsmede de ontwaterende sloot die hiertussen ligt. Zie ook figuur 5.

Figuur 5 Habitattype H4030 Droge heide maakt een stabiele indruk waarvoor echter intensief beheer met boskap en begrazing noodzakelijk is, aldus de beheerder. De rechterfoto laat de scherpe grens tussen de droge heide en landbouwgrond zien.

Het zwakgebufferde ven (H3130) met habitaatsoort H1831 drijvende waterweegbree is stabiel, geeft de beheerder aan. In het ven is zonnebaars (*Lepomis gibbosus*) aanwezig, een soort die de hier is uitgezet. Om de zonnebaars kwijt te raken heeft de beheerder getracht het ven leeg te pompen. Echter bleek dit onmogelijk omdat het te sterk grondwatergevoed is; het lukte niet om het ven leeg te pompen. De beheerder ziet momenteel geen andere keuze dan de soort te accepteren en houdt de kwaliteit van het ven in de gaten. Het risico van deze soort is dat libellen en amfibieën geen kans meer hebben om zich voort te planten. It Fryske Gea heeft echter gezien dat dit gelukkig nog wel gebeurt, dankzij de dichte oevervegetaties in ondiep water waar larven een schuilplek vinden. Daarbij vindt er ook voortplanting van libellen en amfibieën plaats in andere wateren in het gebied.

De beheerder geeft aan maatregelen te wensen voor de kwaliteitsverbetering van het meest zuidelijk gelegen zure ven (H3160). Het noordelijke deel van het ven is in beheer bij It Fryske Gea en het zuidelijk deel bij Staatsbosbeheer. De fysieke scheiding wordt gevormd door een van west naar oost verhoogd pad, waarbij enkel het zuidelijk deel als habitattype is aangemerkt. De beheerder merkt op dat het zuidelijk deel sterk verbost is met een dominantie van ruwe berk (*Betula pendula*). Het noordelijk deel is een waterpartij (figuur 6) waarbij tijdens het veldbezoek snavelzegge (*Carex rostrata*) is waargenomen. Deze soort is een kenmerk voor de zure omstandigheden in het ven. De beheerder gaat graag met mede-terreinbeheerder Staatsbosbeheer om tafel om de ontwikkelkansen voor het hele ven te bespreken.

Figuur 6 In het meest zuidelijk gelegen zure ven (H3160) zou de beheerder graag kwaliteitsverbeterende maatregelen uitvoeren.

Conclusie

De bevindingen leiden tot het beeld dat:

- Op basis van het veldbezoek 2020 en de informatie van de beheerder hebben zich het afgelopen jaar geen onverwachte wijzigingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan binnen het beheer van It Fryske Gea in het Drents-Friese Wold.
- De beheerder heeft het afgelopen jaar herstelmaatregelen uitgevoerd. Deels conform beheerplan, deels als aanvullende beheerinspanning. Deze maatregelen zijn uitgevoerd om verbossing, verzuring en vergrassing als gevolg van de hoge stikstofdepositie tegen te gaan in habitattypen H2310 Stuiwandheiden met struikheide, H2330 Zandverstuivingen, H3130 Zwakgebufferd ven, H4030 Droge heiden en H6230 Heischrale graslanden. De beheerder wijdt de hoge snelheid waarmee het gebied verbost en vergrast onder andere aan stikstofdepositie. Hierop ziet de beheerder zich genoodzaakt extra beheerinspanningen uit te voeren.
- In het veldbezoek van 2021 kunnen de (eerste) resultaten van het onderzoek naar ontwikkelmaatregelen voor habitatype H6230 Heischrale graslanden worden besproken.

Accordering verslag

Dit verslag is met instemming van alle aanwezigen bij het veldbezoek en de provinciale co-lezer vastgelegd.

Bijlage 1: Habitattypenkaart Drents-Friese Wold met de bezochte locaties in 2020 (rode stippen)

NATURA 2000-GEBIED: 27. DRENTS-FRIESE WOLD (STAATSBOSBEHEER)

VERSLAG VELDBEZOEK DD: 24 JUNI 2020

STATUS: DEFINITIEF

Aanwezig namens voortouwnemer: [redacted] en [redacted] (Prolander, verslag)
Aanwezig namens terreinbeheerder: [redacted] [redacted] en [redacted]
(Staatsbosbeheer)
Overige aanwezigen: -
Datum bezoek: 24 juni 2020
Provinciale co-lezer: [redacted]

Doel

- In het kader van de monitoring van de Natura 2000-gebieden en het treffen van maatregelen omtrent de te hoge stikstofdepositie worden jaarlijks veldbezoeken uitgevoerd. Dit veldbezoek draagt daarmee bij om aan te kunnen tonen of de instandhoudingsdoelen worden gehaald en om onvoorziene ontwikkelingen tijdig te signaleren. Eventuele veranderingen in het habitattype worden hierin geregistreerd en beoordeeld of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermesting. Het veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoringsystematiek.
- Bij het veldbezoek 2020 in het Drents-Friese Wold (DFW) binnen de terreinen van Staatsbosbeheer is stil gestaan bij de ontwikkeling en staat van aanwezige habitattypen H2310 Stuifzandheiden met struikhei, H2330 Zandverstuivingen en H3130 Zwakgebufferde vennen. Ook is gesproken over (externe) factoren die hier invloed op (kunnen) hebben. Ook is gekeken naar de Vogel- en Habitatrichtlijn-soorten van het gebied: dodaars, wespandief, draaihals, zwarte specht, boomleeuwerik, paapje, roodborsttapuit, tapuit, grauwe klauwier en, kamsalamander.
- Ter voorbereiding op het veldbezoek hebben voortouwnemer en terreinbeheerder aandachtspunten gekozen en gezamenlijk besproken. Deze zijn verwerkt in het verslag.

Bijlage

- In de bijlage is in een kaart aangegeven welke locaties zijn bezocht tijdens het veldbezoek.

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2020 en de informatie van de beheerder hebben zich in het Drents-Friese Wold het afgelopen jaar geen opvallende wijzigingen voorgedaan.

De aanhoudende stikstofdepositie die in het gebied neerdaalt baart de beheerder wel zorgen. Uit het Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden (MAN) van Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) blijkt dat het gebiedsgemiddelde van de jaargemiddelde ammoniakconcentraties van 2019 in het Drents-Friese Wold minimaal is gedaald ten opzichte van 2018, zie ook tabel 1.

Tabel 1 Jaargemiddelde ammoniakconcentraties Drents-Friese Wold [$\mu\text{g}/\text{m}^3$] van 2012 t/m 2019

(bron: https://man.rivm.nl/gebied/drents-friese_wold)

Meetlocatie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1. Vledder Aa								3,9	3,5	4,7	2,8	3,8	3,7	5,0	5,7
2. Wapserveld								2,8	2,6	3,7	2,8	3,1	3,4	4,6	4,6
3. Oude Willem								3,2	3,1	3,4	2,7	4,0	4,6	5,5	5,1
4. Kale Duinen								3,1	3,1	3,6	2,8	3,5	3,6	5,1	4,4
Gebiedsgemiddelde								3,2	3,1	3,9	2,8	3,6	3,8	5,1	4,9

In het veldbezoek van 2019 gaf de beheerder aan dat de gemeente de wens had om (een deel van) het Canadameer aan te merken als recreatieve zwemplas. Rondom het Canadameer ligt habitattype H3130 Zwakgebufferd ven. Het gaat hier om een smalle zone met oeverkruid (*Littorella uniflora*). De beheerder is met de gemeente en lokale ondernemers tot overeenstemming gekomen dat er een recreatiezone is aangewezen op een stukje oever waar

geen habitatype ligt. Hier is een ligweide aangelegd waarbij enkel daar gerecreëerd mag worden. Zo wordt de zwemmende recreant begeleid en wordt het aanwezige habitatype beschermd. Daarbij wordt het Canadameer in de communicatie als 'natuurplas' aangemerkt en niet als 'recreatieplas'. Dit zou de verwachtingen van de recreant kunnen beperken en vraagt enig respect voor de natuurwaarden van het meer.

Tijdens het veldbezoek is rondom het meer gelopen. Daarbij was te zien dat de vegetatie zich gunstig ontwikkelt. Oeverkruid lijkt zich uit te breiden en ook klokjesgentiaan is in een goede staat aanwezig. Verder zijn soorten gezien als waterpostelein (*Lythrum portula*), muizenoor (*Pilosella officinarum*) in de droge delen, dophei (*Erica tetralix*) en wilde gagele (*Myrica gale*).

Mede om het habitatype rondom het Canadameer zoveel mogelijk te ontlasten van recreatiedruk, is in het perceel ten noorden ervan een zogenaemde 'spartelvijver' aangelegd (figuur 1). Dit is speciaal opengesteld voor ruiters en loslopende honden. Het wordt door de beheerder als uitdaging ervaren om de recreatiedruk in het gebied in goede banen te geleiden. De beheerder ervaart de recreatiedruk als toenemend. Dit werd in het veldbezoek van 2019 ook al aangedragen. In het beheerplan van 2016 is uitgegaan van een bestaand recreatief gebruik. Toenemende recreatie dient aan de Natura 2000-doelen te worden getoetst. De beheerder ervaart een hoge maatschappelijke druk om het gebied voor allerlei recreatieve doeleinden en evenementen open te stellen. Daarbij blijft het zaak organisatoren en ondernemers te verwijzen naar de vergunningsverplichting voor activiteiten die negatieve gevolgen kunnen hebben voor een Natura 2000-gebied waar het primaire doel is behoud en ontwikkeling van HR- en VR-doelen.

Figuur 1 Een aangelegde 'spartelvijver' voor ruiters en loslopende honden, om het habitatype H3130 Zwakgebufferd ven bij het Canadameer zoveel mogelijk te ontlasten van recreatiedruk

Ten noorden van het Canadameer en ten oosten van de spartelvijver is bos aangeplant in het kader van compenserende maatregelen van bedrijf Tennet. Zie ook figuur 2. Hier zijn in de winter van 2012-2013 ongeveer 80.000 stuks boom- en struweelsoorten aangeplant als linde (*Tilia* sp.), meidoorn (*Crataegus* sp.), inheemse vogelkers (*Prunus padus*) en hazelaar (*Corylus avellana*). Her en der komen ook grove den (*Pinus sylvestris*) en ruwe berk (*Betula pendula*) spontaan op. Het jonge bosperceel ontwikkelt zich goed en draagt in positieve zin bij aan de biodiversiteit van het gebied.

Figuur 2 Bosaanplant met boom- en struweelsoorten als linde, meidoorn, inheemse vogelkers en hazelaar laten een goede ontwikkeling zien.

Ten zuiden van het Canadameer ligt een gegraven ven wat neigt zich naar een Zwakgebufferd ven (H3130) te ontwikkelen. Het ven is in opdracht van wetterskip Fryslân afgegraven om overtollig water op te vangen zodat de naastgelegen camping droogt blijft. Daarmee komt het water volledig beschikbaar voor het N2000-gebied. Hoewel het ven ten tijde van het veldbezoek droog stond, zijn er soorten gezien als egelboterbloem (*Ranunculus flammula*), gewone waternavel (*Hydrocotyle vulgaris*), grondster (*Illecebrum verticillatum*) en oeverkruid (*Littorella uniflora*). Het ven ligt in een perceel grasland waar reeds meerdere jaren verschrallingsbeheer wordt toegepast. Zie figuur 3. Dit wordt bevestigd door de soorten die er staan, zoals duizendblad (*Achillea millefolium*), Jacobskruiskruid (*Senecio jacobaea*), leeuwentand (*Leontodon* sp.), schapenzuring (*Rumex acetosella*), oranje havikskruid (*Hieracium aurantiacum*) en gewoon biggenkruid (*Hypochaeris radicata*). Ook zijn er accenten van Heischraal grasland (H6230) te zien met soorten als struikhei (*Calluna vulgaris*), dophei (*Erica tetralix*), klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*) en valkruid (*Arnica montana*). Kortom, de moeite waard om de mooie ontwikkeling hiervan nauwlettend in de gaten te houden.

Figuur 3 Het verschrallingsbeheer in het grasland ten zuiden van het Canadameer laat een mooie ontwikkeling zien.

De twee vennen en venranden bij Vledderveen waar in december 2017 spoelwater van een leliekwekerij in is gelopen, lijkt in stabiele staat. Hier ligt deels habitattypen H4010A Vochtige heide en H4030 Droge heide. De vennen ontwikkelden zich in de richting van een zuur ven (H3160). Op moment van het veldbezoek wacht de beheerder op een (uitgestelde) zitting van de rechtbank om een plan voor herstel en monitoring concreet te maken. De beheerder overweegt hier extra aandacht voor te hebben bij de volgende vegetatiekarteringen en in een amfibieënonderzoek. Direct na deze gebeurtenis zag de beheerder het veenmos zwart gekleurd. Dit lijkt ondertussen bijgetrokken gezien de groene kleur weer terug is. Klokjesgentiaan is nog steeds aanwezig in de oevers.

De beheerder geeft aan dat mede door de droge zomers er in toenemende mate grond- en oppervlaktewater wordt onttrokken ten behoeve van de landbouw. Deze onttrekking gaat ten koste van het grondwaterniveau in het Drents-Friese Wold.

Habitattypen H2310 Stuifzandheiden met struikhei en H2330 Zandverstuivingen in het Aekingerzand geven de beheerder een stabiele indruk. Wel is het begrazingsbeheer met schapen aangepast naar aanleiding van de droogte van afgelopen jaren. Met de aanvankelijke graasdruk kreeg de vegetatie geen kans om voldoende tot ontwikkeling te komen.

Het Aekingerzand is tevens het leefgebied van N2000-doel: Vogelrichtlijn (VR)-soort tapuit (*Oenanthe oenanthe*). In 2020 zijn ±50 broedparen geteld, dat waren er 30 in 2019 en 42 in 2018. De holenbroeder heeft te lijden onder predatiedruk van de vos en betreding en verstoring door met name wandelende en fietsende recreanten. Actieve nestbescherming blijft nodig om voldoende broedsucces mogelijk te maken. Daarnaast geeft de beheerder extra voorlichting aan recreanten over grondbroeders in het algemeen. De beheerder heeft het vermoeden dat broedpogingen van grondbroeder kraanvogel (*Grus grus*) ook door verstoring zijn mislukt.

De beheerder ziet de broedaantallen van VR-soort paapje (*Saxicola rubetra*) achteruitgaan. Drenthe vormt in Nederland het kerngebied voor paapjes. Op moment van schrijven is een onderzoek gestart door Stichting Bargerveen, SOVON en Oenanthe Ecologie. Dit (landelijke) onderzoek wordt onder andere in het Drents-Friese Wold uitgevoerd. Hierbij wordt onderzocht hoe het komt dat het aantal broedparen van paapje achteruitgaat en hoe dit te verbeteren is. De resultaten hiervan zullen richting moeten geven over het nastreven van het instandhoudingsdoel van de soort. Zie ook: <https://www.sovon.nl/nl/actueel/paapje>

Deelgebied Oude Willem laat een positieve ontwikkeling zien. Het uitmijningsbeheer wat hier op de graslanden wordt toegepast laat een gunstig verschrallingseffect op de vegetatie zien. Het uitmijnen is tot 2019 actief uitgevoerd. Daarbij is met de pachters de afspraak gemaakt dat wanneer zij (een deel van) hun grasland willen maaien, zij dit afstemmen met de broedvogel-inventariseerder van Staatsbosbeheer. Afhankelijk van de nesten geeft hij aan waar gemaaid kan worden. Daarbij wordt mozaïekbeheer toegepast. Dit is tevens gunstig voor de insectenstand die zich kan handhaven in de vegetatie waar niet gemaaid wordt. Stikstof en kalium worden nog opgebracht om de fosforconcentratie te verminderen.

De grassen hebben het met de droogte van de twee voorgaande zomers zwaar te verduren gehad waardoor kruiden floreren. Er is een dominantie van gewoon biggenkruid (*Hypochaeris radicata*) te zien, zie figuur 4. De klavers in het perceel zijn ingezaaid en daarnaast is muizenoor (*Pilosella officinarum*) en schapenzuring (*Rumex acetosella*) gezien. De beheerder richt zich nu op een geschikte wijze van vervolgebheer.

Figuur 4 Mozaïekbeheer in Oude Willem met dominantie van gewoon biggenkruid (*Hypochaeris radicata*) waar tot en met 2019 is uitgemijnd door pachters. Hier is een mooie verschrallingontwikkeling te zien.

Conclusie

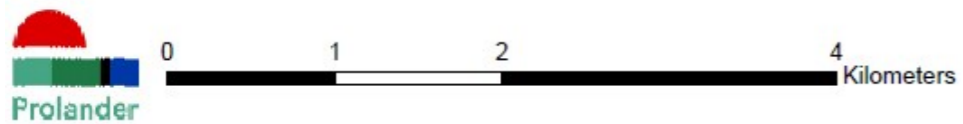
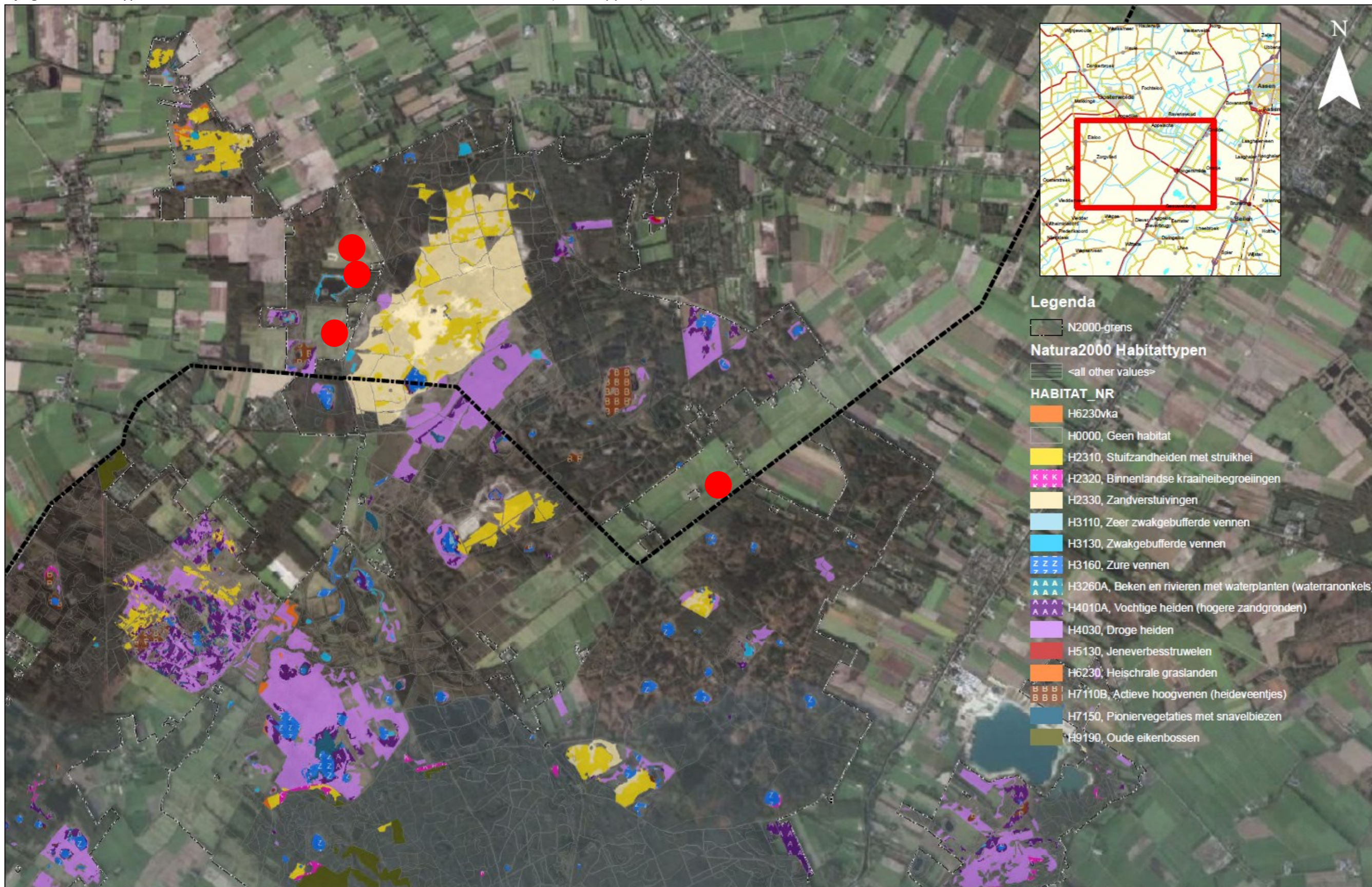
De bevindingen leiden tot het beeld dat:

- Op basis van het veldbezoek 2020 en de informatie van de beheerder wordt geconcludeerd dat de aanwezige habitattypen binnen het beheer van Staatsbosbeheer in het Drents-Friese Wold in kwaliteit onder druk staan. Extreem droge perioden in combinatie met een aanhoudende stikstofdepositie en toenemende recreatiedruk met betreding van habitattypen alsmede vertrapping van Vogelrichtlijnsoorten vermoeilijken de instandhoudingsdoelstellingen te halen. Deze ontwikkeling ligt niet in lijn met het beheerplan. Naar de soorten die onder druk staan wordt onderzoek uitgevoerd.
- Staatsbosbeheer vraagt wederom aandacht voor de steeds toenemende maatschappelijke druk om activiteiten en evenementen toe te staan die negatieve effecten opleveren op kwetsbare vegetaties, habitattypen en VHR-soorten. Dezelfde zorg geldt voor de toenemende recreatieve druk in het gebied.
- In het veldbezoek van 2021 kunnen de resultaten van het onderzoek naar het paapje worden besproken. Ook kan het vervolfbeheer van deelgebied Oude Willem en dat van de vennen met spoelwater worden meegenomen. Gezien per 2020 de drinkwaterwinning van Vitens met meer dan 50% zal zijn afgenomen, kan de beheerder in 2021 mogelijk aangeven of hier na anderhalf jaar een effect van te merken is.

Accordering verslag

Dit verslag is met instemming van alle aanwezigen bij het veldbezoek en de provinciale co-lezer vastgelegd.

Bijlage 1: Habitattypenkaart Drents-Friese Wold met de bezochte locaties in 2020 (rode stippen)

Aanwezigen

Aanwezig namens Voortouwnemer: [redacted] (provincie Drenthe), [redacted] en [redacted]
(Prolander, verslag)

Aanwezig namens Terreinbeheerder: [redacted] en [redacted] (Staatsbosbeheer)

Overige aanwezigen: gedeputeerde dhr. Henk Jumelet (provincie Drenthe) en Bert Hummelen (provinciehoofd Drenthe Staatsbosbeheer)

Datum bezoek: 1 september 2021

Provinciale co-lezer: [redacted]

Doel

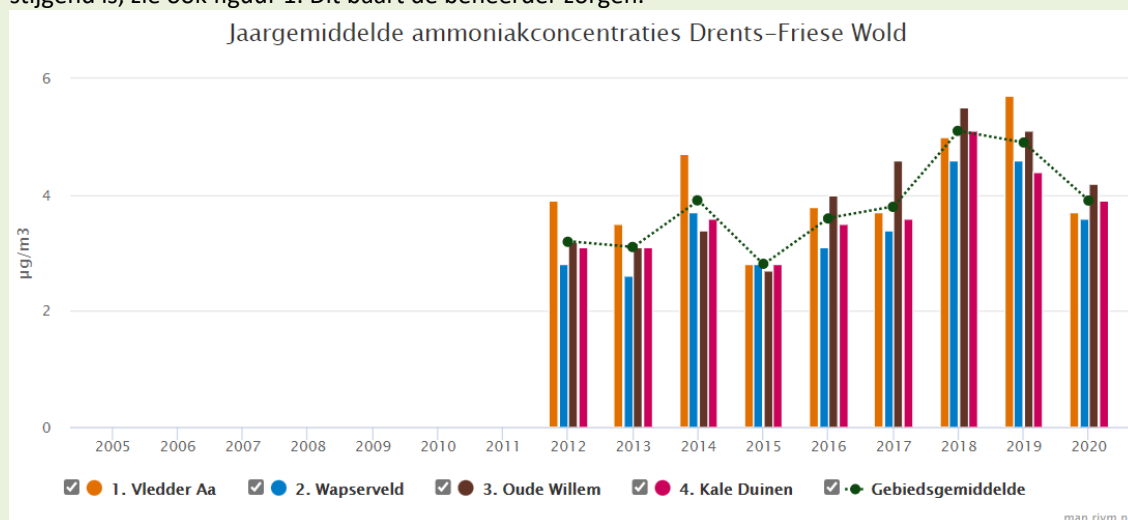
- In het kader van de monitoring van de Natura 2000-gebieden en het treffen van maatregelen omtrent de te hoge stikstofdepositie worden jaarlijks veldbezoeken uitgevoerd. Dit veldbezoek draagt daarmee bij om aan te kunnen tonen of de instandhoudingsdoelen worden gehaald en om onvoorziene ontwikkelingen tijdig te signaleren. Eventuele veranderingen in het habitatype worden hierin geregistreerd en beoordeeld of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermessing. Het veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoringsystematiek.
- Bij het veldbezoek 2021 in het [gebied] is stil gestaan bij ontwikkeling van habitatypes H4110A Vochtige heiden, H4030 Droge heiden, H2310 Stuifzandheide met struikhei en H2330 Zandverstuivingen. Ook is gesproken over (externe) factoren die daar invloed op (kunnen) hebben.
- Ter voorbereiding op het veldbezoek hebben voortouwnemer en terreinbeheerder aandachtspunten gekozen en gezamenlijk besproken. Deze zijn verwerkt in het verslag.

Bijlage

- In de bijlage is in een kaart aangegeven welke locaties zijn bezocht tijdens het veldbezoek.

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2021 en de informatie van de beheerder zijn er het afgelopen jaar geen grote wijzigingen binnen de habitatypes opgetreden. De aanhoudende ammoniakdepositie die in het gebied neerdaalt baart de beheerder nog steeds zorgen. Uit het Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden (MAN) van Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) blijkt dat de jaargemiddelde ammoniakconcentraties van 2020 in het Drents-Friese Wold licht gedaald is ten opzichte van 2019, maar dat de algehele trend ten opzichte van 2012 nog steeds stijgend is, zie ook figuur 1. Dit baart de beheerder zorgen.

Figuur 1 Jaargemiddelde ammoniakconcentraties Drents-Friese Wold [$\mu\text{g}/\text{m}^3$] van 2012 t/m 2020

(bron: https://man.rivm.nl/gebied/drents-friese_wold)

De afgelopen jaren heeft de beheerder N2000-herstelmaatregelen uitgevoerd, ook voor de periode 2021-2027 staan er jaarlijks maatregelen gepland. Daarbij gaat het om plagwerkzaamheden, drukbegrazing, verwijderen van opslag, (mede t.b.v.) bosomvorming van bos naar heide en omvorming van naaldbos naar loof- of gemengd bos. Deze aanvullende maatregelen op het reguliere beheer zijn noodzakelijk tegen de hoge mate van vergrassing en verbossing door onder andere de aanhoudende stikstofdepositie in combinatie met droogte. De beheerder geeft aan moeite te hebben met het bijhouden van de hoge mate van vergrassing en verbossing van de laatste jaren. Voor de omvorming van bos naar heide laat de beheerder een voorbeeld zien in het veld bij de Hoekenbrink. Daar heeft de beheerder in een meanderende strook door het bos lariks, fijnspar en grove den weggehaald en de top laag afgeplagd, zie figuur 2. Daarmee wordt ingezet op de uitbreidingsdoelstelling van habitattypen vochtige heide (H4010A) en daar aan gerelateerde vogeldoelen.

Figuur 2 Locatie waar naaldbos is verwijderd en de top laag is afgeplagd t.b.v. uitbreidingsdoelstelling vochtige heide (H4010A)

Een dergelijke open strook door bosgebied creëert tevens een verbinding naar andere heidevegetaties voor laag verplaatsende fauna zoals reptielen, amfibieën, libellen en vlinders. De beheerder onderstreept de noodzaak voor monitoring, mede vanwege de dynamiek in het veld. Door inzichtelijk te hebben waar habitattypen zich ontwikkelen, in kwaliteit en/of oppervlakte dan wel afnemen, kan indien nodig vlot gewenste actie(s) worden ondernomen t.b.v. de instandhoudingsdoelstellingen. De provincie houdt middels procesindicatoren bij in hoeverre de herstelmaatregelen het gewenste effect hebben. Samen met fauna- en vegetatiekarteringen van de beheerder geeft dit een beeld van de ontwikkeling van de habitattypen.

Het verrijkende effect van stikstofdepositie ziet de beheerder terug in de aanhoudende vestiging en uitbreiding van soorten als pijpenstrootje (*Molinia caerulea*), berken (*Betula spec.*), braamstruweel (*Rubus spec.*) en grijs kronkelsteeltje (*Campylopus introflexus*). Van laatst genoemde blijkt uit een in 2020 uitgevoerd korstmossen kartering dat deze toeneemt. De soort wordt als stikstof indicator beschouwd¹, wat de beheerder zorgen baart. Hiermee staat de kwaliteit van habitattypen onder druk. Van de andere soorten ziet de beheerder op zicht in het veld een duidelijke toename. Door de uitbreiding van deze soorten staan de typische soorten van habitattypen onder druk. De beheerder geeft aan dat herstelmaatregelen zoals opslag verwijderen en drukbegrazing wordt ervaren als 'dweilen met de kraan open', zolang de depositie niet onder de kritische depositiewaarde (KDW) komt. De meetwaarden van ammoniakconcentraties van het Meetnet Ammoniak in Natuurgebieden (MAN) van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) laten dit jaar een geringe daling zien. Dát er een daling is, stemt de beheerder uiteraard positief, echter is het nog niet genoeg. Omdat de overschrijding nog ruim boven de KDW zit. Bovendien verwacht de beheerder voor nog enige tijd een na-ijl effect als de daling eenmaal doorzet. De stikstofaanpak zoals tot dusver is uitgevoerd, is voor de beheerder duidelijk onvoldoende. Daarbij vraagt de beheerder aandacht voor de activiteiten direct grenzend aan het Natura2000-gebied. Een constructieve en duurzame aanpak waarbij extra maatregelen op de lange termijn niet tot vrijwel niet meer noodzakelijk zijn heeft de voorkeur van de beheerder.

Een van de onderdelen van de N2000-herstelmaatregelen van afgelopen jaren was het creëren van een natte corridor met heidevegetaties tussen deelgebied Oude Willem richting de Ganzenpoel. Hiervoor heeft de beheerder opslag verwijderd en delen geplagd voor de omvorming van bos naar heide. De beheerder geeft aan dat direct na het uitvoeren van deze maatregelen intensief beheer noodzakelijk is om te voorkomen dat de opslag terugkomt. Hiervoor past de beheerder begrazing toe met een gescheperde kudde. Effectiever zou zijn om drukbegrazing toe te passen door een paar keer in het jaar gedurende een bepaalde periode een kudde schapen in te rasteren. Omdat de beheerder hier vaak niet de middelen voor heeft, moeten er soms keuzes worden gemaakt. Dit betekent dat de omvorming van hoge naar lage vegetatie niet altijd optimaal kan worden begeleid in het beheer. Hierdoor duurt het langer voor het beoogde habitatype de gewenste kwaliteit heeft en kan de beheerder niet altijd voorkomen dat een extra maatregel zoals opslag verwijderen nog eens nodig is. De beheerder vraagt aandacht voor het beheer in de omvormingsperiode naar een beoogd habitatype. Dit wordt reeds meegenomen in de afstemming van herstelmaatregelen tussen terreinbeheerder en provincie.

De beheerder ervaart een toename in recreatiedruk sinds de coronapandemie. Er zijn meer recreanten en er komt een ander soort recreant die eerder niet naar de natuurgebieden kwamen. De natuurgebieden waren een van de weinige plekken waar men op afstand bijeen kon komen en iets te beleven viel. De beheerder merkt dat recreanten brutaler zijn en zich slecht aan de regels houden. Hierop heeft de beheerder het afgelopen jaar extra inzet geplaatst op zonering van recreatie rondom de Kale Duinen, wat leefgebied is van verschillende Vogelrichtlijn (VR)-soorten. De beheerder heeft informatiepanelen geplaatst waarin recreanten worden voorgelicht over grondbroeders in het algemeen. Ook heeft de beheerder borden geplaatst wat de gewenste wandelpaden zijn, maar ook ongewenste paden. Dit betekent dat veel zogenoemde 'schapenpaadjes' niet meer worden betreden. Recreanten worden nu langs routes geleid waar zowel flora als fauna minder kwetsbaar is. Hiermee wordt de verstoring door recreanten meer gestuurd (figuur 3).

Figuur 3 Staatsbosbeheer heeft afgelopen broedseizoen recreanten middels bebording langs gewenste paden geleid om de verstoring voor grondbroeders te beperken, uit de monitoringsgegevens blijkt dat dit positief heeft uitgedrukt voor flora en fauna

Om te weten wat het effect is van deze extra maatregelen, heeft de beheerder het gebruik van het leefgebied door fauna en specifiek het broedsucces van de doelsoorten nauwkeurig bijgehouden. Hieruit blijkt dat meer soorten (kleine plevier, grote lijster) met meer broedparen in de Kale Duinen met habitatypen stuifzandheide met struikheide (H2310) en zandverstuivingen (H2330) succesvol nestelden. Ook veldleeuwerik (*Alauda arvensis*) vond de rust om rondom de uitkijktoren 3x succesvol jongen groot te brengen. Voorgaande jaren kwamen rondom de toren nagenoeg geen jongen meer groot terwijl dit voor 2010 normaal was.

Van Vogelrichtlijn (VR)-soort tapuit (*Oenanthe oenanthe*) zijn 35 broedparen geteld, dat waren er ± 50 in 2020, 30 in 2019 en 42 in 2018. De achteruitgang ten opzichte van vorig jaar is volgens de broedvogelteller van Staatsbosbeheer grotendeels aan de trek en of overwintering in Afrika te wijden. Ook stelt hij dat er 15% extra van de broedparen dit jaar in alle rust zijn heeft kroost kunnen grootbrengen dankzij afsluiting van paden.

Opvallend is dat er een toename in broedparen van boomleeuwerik (*Lullula arborea*) is geteld aan de rand van de zandvlakte. Op deze plek werden voorgaande jaren enkel solitaire mannen waargenomen. Ook waren er voor het eerst sinds 2010 nesten succesvol in helmgras, wat in voorgaande jaren druk betreden werd door recreanten. De broedvogelteller stelt dat 21% extra van de 63 broedparen boomleeuwerik in alle rust heeft kunnen broeden ten opzichte van 2020. Een andere opvallende constatering op basis van het aantal jongen per succesvol nest is dat wandelpaden een grotere verstoringfactor is dan fietspaden, waarschijnlijk omdat fietsers meer voorspelbaar zijn dan wandelaars.

Naast vogels vonden ook andere soorten hun rust terug. Zo is er een toename gezien in de aanwezigheid van zandblauwtje (*Jasione montana*) met bijkomende mieren en andere vliesvleugeligen op afgesloten paden. Daarnaast zijn er konijnen met meer jongen gezien, ook op locaties wat anders werd verstoord. En er worden weer langzamerhand reeën overdag gezien en meer sporen van de soort, iets wat de laatste jaren niet meer werd gezien. Tot slot kon op plekken waar het gebied niet meer werd betreden wilde tijm (*Thymus serpyllum*) op verschillende plekken weer tot bloei komen.

De beheerder heeft positieve reacties gekregen van recreanten waaronder vogelaars die het gebied weer (her)ontdekken om de Rode Lijst-soorten die hun rust terug hebben gevonden. Kortom, de beheerder is positief over deze zonering van recreatie en ziet dit als effectieve maatregel om de verstoring van doelsoorten te beperken.

¹ Sparrius, L.B. & Kooijman, A.M. 2011. Invasiveness of *Campylopus introflexus* in drift sands depends on nitrogen deposition and soil organic matter. *Applied Vegetation Science* 14: 221–229.

Conclusie

De ontwikkeling van de stikstofgevoelige habitattypen en leefgebieden in het Natura2000-gebied.

De bevindingen leiden tot het beeld dat:

- Op basis van het veldbezoek 2021 en de informatie van de beheerder hebben zich het afgelopen jaar geen grote wijzigingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan in het Drents-Friese Wold. De aanhoudende ammoniakdepositie die in het gebied neerdaalt baart de beheerder nog wel steeds zorgen. Door de uitbreiding van dominante, ongewenste soorten als gevolg van de stikstofdepositie en droge perioden van afgelopen jaren staan de typische soorten van habitattypen onder druk.
- De beheerder ziet positieve effecten voor habitattypen en Vogelrichtlijnsoorten van het toepassen van zonering in recreatie in de Kale Duinen. De soorten worden minder verstoord, wat leidt tot meer broedsucces. Dit zet de beheerder graag voort.
- In het veldbezoek van 2022 kan aandacht worden besteed aan de volgende onderwerpen: vervolg en effect van zonering recreatie in de Kale Duinen en stand van zaken N2000-herstelmaatregelen tweede beheerplanperiode.

Accordering verslag

Dit verslag is met instemming van alle aanwezigen bij het veldbezoek en de provinciale co-lezer vastgelegd.

Bijlage 1: Habitattypenkaart Fochteloërveen met de bezochte locaties (rode stippen)

